

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA
BAKALÁŘSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM
2013–2016

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jaroslava Čečetková

Hodnotová orientace adolescentů s lehkou mentální retardací

Praha 2016

Vedoucí bakalářské práce:
PaedDr. Stanislava Dyršmídová

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR PART-TIME STUDIES

2013–2016

BACHELOR THESIS

Jaroslava Čečetková

Value orientation of adolescents with mental retardation

Prague 2016

The Bachelor Thesis Work Supervisor:

PaedDr. Stanislava Dyršmídová

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne

Jaroslava Čečetková

.....

Poděkování

Děkuji PaedDr. Stanislavě Dyršmídové za odborné vedení, konzultace a cenné rady, které mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Anotace

Bakalářská práce se ve své teoretické části zabývá oblastí hodnot a hodnotové orientace jedince, obdobím adolescence a problematikou mentálního postižení. Praktická část se prostřednictvím kvantitativních výzkumných metod – strukturovaného interview a dotazníku zaměřuje na preference hodnot a hodnotovou orientaci adolescentů s lehkým mentálním postižením a jejich rodinné prostředí. Cílem práce je analyzovat hodnoty a hodnotovou orientaci dospívajících s lehkým mentálním postižením. Porovnat žebříčky hodnot dvou zkoumaných souborů respondentů (chlapci a dívky), nalézt případné rozdíly. Zjistit, zda má rodinné a sociální prostředí respondentů vliv na jejich hodnoty.

Klíčová slova

Adolescence, hodnota, hodnotová orientace, lehké mentální postižení, mentální retardace, rodina.

Annotation

Theoretical part of this bachelor thesis deals with the questions of values, individual value orientation, period of adolescence and the problems of intellectual disability. In the practical part the quantitative analysis is used (structural interview, questionnaire) and it focuses on the value preferences and value orientation of adolescents with mild intellectual disability and their family environment. It compares value systems of two sets of respondents under examination (boys and girls) and it tries to discover relevant differences. It also finds out whether their values are influenced by family and social environment.

Keywords

Adolescence, family, mental retardation, mild intellectual disability, value, value orientation.

OBSAH

ÚVOD.....	9
TEORETICKÁ ČÁST.....	11
1 HODNOTY A HODNOTOVÁ ORIENTACE	11
1.1 Historický vývoj hodnot a jejich klasifikace	11
1.2 Vymezení klíčových pojmů.....	13
1.3 Základní procesy vzniku hodnot, význam rodiny	17
2 ADOLESCENCE	20
2.1 Periodizace adolescence	20
2.2 Vývoj myšlení, emoční vývoj, morální uvažování a hodnoty.....	21
2.3 Socializace a identita dospívajících.....	24
2.4 Specifika dospívání jedinců s lehkým mentálním postižením	26
3 MENTÁLNÍ RETARDACE	28
3.1 Vymezení pojmu a etiologie mentální retardace	29
3.2 Klasifikace jednotlivých stupňů mentální retardace	31
3.3 Psychologické zvláštnosti jedinců s mentálním postižením.....	34
PRAKTICKÁ ČÁST	37
4 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ	37
4.1 Cíl výzkumného šetření, výzkumné problémy a hypotézy	37
4.2 Charakteristika výzkumného souboru	39
4.3 Charakteristika místa šetření	41
4.4 Výběr a popis výzkumných metod	42
4.5 Časová organizace výzkumu	43
4.6 Výsledky výzkumného šetření	44
4.6.1 Rodina a rodinné prostředí žáků	44
4.6.2 Hodnotová orientace dospívajících.....	54
4.7 Interpretace a diskuze výsledků	61
ZÁVĚR	67
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	69
SEZNAM GRAFŮ A TABULEK.....	72

SEZNAM PŘÍLOH.....	73
PŘÍLOHY.....	I

ÚVOD

Téma bakalářské práce – Hodnotová orientace adolescentů s lehkou mentální retardací – jsem volila ze dvou hlavních důvodů. Prvním důvodem je má dlouhodobá praktická zkušenost s touto cílovou skupinou. Pracuji jako vychovatelka na odborném učilišti a pozorně sleduji změny v dnešní společnosti, které se více či méně promítají do hodnotových orientací mladé generace a lidských hodnot obecně. Druhým motivem výběru tohoto tématu je zjištění, že v této oblasti není mnoho informačních zdrojů, které by tuto problematiku analyzovaly a poukazovaly na to, co je pro dospívající s lehkým mentálním postižením důležité, jaké jsou jejich cíle a čeho by chtěli ve svém životě dosáhnout.

Cílem této práce je popsat, prozkoumat a analyzovat hodnoty a hodnotovou orientaci dospívajících s lehkým mentálním postižením – žáků odborného učiliště. Získat poznatky o rodině a rodinném zázemí těchto žáků, protože rodina se významným způsobem podílí a ovlivňuje utváření hodnotové orientace každého jedince. Dále pak zjistit, zda se vyskytují určité rozdíly v preferenci hodnot mezi dvěma zkoumanými soubory respondentů (chlapci a dívky), ale také zda existují hodnoty, které mají stejné pořadí významnosti u obou skupin.

Práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a praktickou. Teoretická část je strukturovaná do tří kapitol a praktické části se věnuje čtvrtá kapitola.

První kapitola se zabývá historickým vývojem a klasifikací hodnot, vymezuje klíčové pojmy z této oblasti a popisuje jejich utváření. Závěrečná část kapitoly se zaměřuje na význam rodiny v procesu utváření hodnotové orientace jedince.

Hodnoty jsou nedílnou součástí života každého člověka, provázejí nás od narození až do smrti. Zaujímají významné místo v motivační oblasti lidského chování a jednání, úzce souvisejí se zájmy a zaměřením jedince a tvoří jednu ze základních složek postojů. Hodnoty a hodnotové orientace vyjadřují naše životní názory, jsou tím, co nás naplňuje a uspokojuje, co dává smysl a směr našemu konání a lidskému bytí vůbec.

Druhá kapitola je zacílena na období adolescence. Zaměřuje se na periodizaci tohoto období, vývoj myšlení a morálního uvažování a emoční vývoj jedince. V další

části kapitola popisuje socializaci a utváření identity dospívajících a specifika dospívání jedinců s lehkým mentálním postižením.

Dospívání je považováno za důležitou epochu ve vývoji člověka. Obecně lze říci, že je to poměrně dlouhý životní úsek, charakteristický mnoha změnami v oblasti biologické, sociální i osobnostní. Dospívající jedinec v tomto období proniká do širšího sociálního světa, řeší problém své identity, „hledá vlastní Já“, osamostatňuje se, osvojuje si nové role, dovednosti a kompetence, ujasňuje si své cíle, životní názory, postoje ke světu, hodnoty a hodnotovou orientaci.

Třetí kapitola se zabývá vymezením pojmu, etiologií a klasifikací jednotlivých stupňů mentálního postižení. Poslední část této kapitoly se věnuje psychologickým zvláštnostem jedinců s mentálním postižením.

Mentální postižení zasahuje do všech složek osobnosti člověka. Míra a hloubka postižení významným způsobem ovlivňuje možnosti začlenění jedince do běžného života. Přesto se velká část dospívajících s lehkým mentálním postižením dokáže s pomocí svého okolí osamostatnit, získat zaměstnání i založit vlastní rodinu a vychovávat děti.

Praktická část práce – čtvrtá kapitola je celkovým shrnutím problematiky výzkumného šetření. Jsou zde formulovány cíle a hypotézy výzkumu, následuje popis průběhu samotného šetření, vyhodnocení získaných dat, a interpretace a diskuse výsledků šetření. Ke zpracování práce byly použity kvantitativní metody výzkumného šetření – strukturované interview a dotazník. Výzkumným souborem byli dospívající žáci s lehkým mentálním postižením – žáci odborného učiliště.

TEORETICKÁ ČÁST

1 HODNOTY A HODNOTOVÁ ORIENTACE

Po dlouhá staletí byly lidské hodnoty objektem zkoumání pro filosofii a etiku. V poslední době se však problematika hodnot dostává do popředí zájmu i pro další společenské vědy, zejména pro psychologii, pedagogiku a sociologii. Široká pedagogická obec považuje hodnoty a hodnotové orientace mládeže za základní determinanty chování a jednání žáků. Problematika hodnotových orientací, přestože je předmětem aktuálního zájmu, není zdaleka ještě teoreticky vyřešena a tato skutečnost se odráží například i v neujasněnosti metodiky pedagogických výzkumů v této oblasti (Horák, 1996).

Následující tři podkapitoly se snaží vymezit klíčové termíny z této oblasti. První podkapitola pojednává o historickém vývoji hodnot a jejich klasifikaci. Druhá podkapitola se zabývá definováním hlavních pojmů, které mají souvislost s hodnotami a podílí se na utváření hodnotové orientace. Poslední část je zaměřena na proces utváření hodnot a význam rodiny při utváření hodnotové orientace dospívajících.

1.1 Historický vývoj hodnot a jejich klasifikace

Již od prvopočátku svého bytí si člověk kladl otázky týkající se lidských hodnot, ještě v 6. a 5. století před naším letopočtem to byly nejčastěji polemiky o nejvyšším dobru. V tomto období antičtí Řekové neměli zvláštní termín pro hodnoty a k vyjádření tohoto obsahu nejčastěji používali termíny „*axia*“ (hodnota, důstojný) nebo „*ethos*“ (zvyk, obyčej) anebo „*time*“ (hodnocení, ctění). Vědecký svět v teoriích hodnot nejčastěji používá zmíněné antické pojmy axiologie a timologie (Cakirpaloglu, 2004).

Teorie hodnot se vyčlenila jako samostatná filosofická disciplína – axiologie. „*Axios – cenný, logos – slovo, věda, hodný řeči, výkladu, pozornosti, paměťihodný.*“ (Dorotíková, 1998, s. 12).

Za zakladatele filosofie hodnot je považován teleologický idealista R. H. Lotze (1817–1881). Lotzova filosofie stojí na romanticko-náboženských základech, kdy

podstata veškeré skutečnosti, její smysl a zároveň nejvyšší hodnota je tvořena bohem. Lotzův pohled na hodnoty byl pokusem vymezit hodnotový fenomén jako součást výlučně lidského světa. Je přesvědčen, že hodnoty hrají v lidském životě nejdůležitější roli a jejich poznání má proto větší význam než kterékoliv poznání jiné. Podle Lotzeho není jeden, ani dva světy (přírodní a duchovní), nýbrž ve skutečnosti jsou světy tři: svět věcí, pravd a hodnot (Dorotíková, 1998). Za nejdůležitější považoval ideu dobra. Slovo hodnota jako označení prožitku nepojmového obsahu byl jeho nejfrekventovanější termín (Kučerová, 1996).

Hodnotová tematika výrazně poznamenala myšlenkový vývoj Evropy v první polovině dvacátého století. V období mezi dvěma světovými válkami se dokonce stala nejmódnějším filosofickým směrem, který našel odezvu u řady společenských věd. K axiologickým problémům se vyjadřovali téměř všichni renomovaní filosofové. Po roce 1945 se však zájem o axiologii vytrácí ve prospěch nových směrů, především univerzálních filosofii fenomenologického typu (Dorotíková, 1998).

Klasifikace (typologie) hodnot je tradičním axiologickým problémem a starší filosofie hodnot mu věnují mimořádnou pozornost. Konkrétní podobu každé hodnotové klasifikace ovlivňují zvolená kritéria porovnávání a způsob, jakým je založena. Žádná typologie hodnot zformulovaná filosofii však nemůže ani plně vystihnout bohatost a rozmanitost světa hodnot, ani být použitelná a využitelná stejným způsobem v různých časových i věcných souvislostech (Tamtéž).

Cakirpaloglu (2004, s. 357) k problematice klasifikace hodnot uvádí: „*Výraznou heterogenost v psychologické axiologii prozatím nelze překonat eklektickou integrací dosavadních poznatků z jednotlivých, často protikladných koncepcí.*“ Východisko vidí ve stabilních kritériích klasifikace a systematickém uspořádání existujících poznatků o hodnotách v psychologii, kterého lze částečně dosáhnout jejich zatříděním do obecnějších pojmových celků.

Podle Dragomira Pantiće (In: Cakirpaloglu, 2004, s. 357), který se podrobně zabýval problematikou klasifikace hodnot v psychologii: „*Lze hodnoty a hodnocení uspořádat použitím obecných teoretických a metodologických kritérií.*“

Během vývoje oboru axiologie vznikla řada typologií hodnot. Jednotliví autoři se na základě svých filosofických koncepcí, snažili vyjádřit své představy o hodnotách.

Kučerová (1996, s. 72–73) klasifikuje hodnoty podle dimenzí, v nichž člověk prožívá sebe i svět a dělí je na hodnoty přírodní, civilizační a duchovní.

- Přírodní hodnoty dále rozčleňuje na hodnoty vitální (životní) a hodnoty sociální. Hodnoty vitální představují hodnoty zdraví, svěžesti, vitality, tělesného blaha a uspokojení smyslů a hodnoty sociální, které vyplývají ze vztahu člověka k druhým lidem a k sobě samému (žádoucí mezilidské vztahy a city).
- Civilizační hodnoty jsou výsledkem společenské organizace, komunikace, výroby a směny a společenského akumulovaného poznání.
- Duchovní hodnoty odpovídají potřebě integrace, vnitřní jednoty sebe a druhých, sebe a přírody, sebe a světa, jednoty rozmanitých a různorodých tendencí lidského života, potřebě uvědomělého řádu života.

Frankl (In: Čačka, 2002, s. 344) dělí hodnoty do tří skupin – tvůrčí, zážitkové a postojové.

- Tvůrčí hodnoty (aktivita, produktivita) představují snahu něco umět, dělat a tvořit.
- Zážitkové hodnoty (kontemplace, emocionalita) představují potřebu něco prožít, někoho milovat.
- Postojové hodnoty (hrdinský postoj, vzdor ducha) spočívají ve schopnosti nalézt nějaký smysl, stanovisko, postoj a vyrovnání i v nepříznivých a beznadějných situacích.

1.2 Vymezení klíčových pojmů

Lidé v běžné komunikaci často používají slovo hodnota, protože mu určitým způsobem dobře rozumí (Dorotíková, 1998). S pojmem „*hodnota*“ se setkáváme v terminologiích napříč různými vědními obory (např. ve filosofii, sociologii, pedagogice, psychologii, ekonomii). Rozdílnost v přístupech, chápání a vymezení „*hodnot*“ jednotlivými vědními disciplínami však způsobuje jistou nejednotnost a mnohoznačnost tohoto termínu. Obecně lze tedy říci, že pojem hodnota má mnoho významů a nelze ho jednoznačně definovat.

Hodnoty

Čačka (2002, s. 332) charakterizuje hodnoty takto: „*Psychologicky jsou hodnoty jistým zobecněním snahových tendencí člověka, opírají se o jeho zkušenosti a ideje, jsou tedy zpravidla formovány každým jedincem z jeho subjektivního hlediska, což dokládá i jejich jedinečnost a vazba k vlastní osobě.*“

Cakirpaloglu (2004, s. 344) k vymezení pojmu hodnota říká: „*V psychologii existuje mnoho definic o hodnotách a hodnocení. Samotná volba nejvýstižnějšího nebo nejlepšího určení podstaty hodnoty a hodnocení je věcí opěťovaného hodnocení ze strany zainteresovaného čtenáře. Zodpovědné zpracování této látky na exaktní úrovni by vydalo na samostatnou studii.*“

Základem hodnot je lidská činnost, která odpovídá potřebám a zájmům lidí. Pojem „*hodnoty*“ je souhrnem vztahů člověka ke světu. Závisí na míře poznání skutečnosti a citovém vztahu ke skutečnosti, na zkušenostech vlastních i sociálních, nápodobě, vzorech a ideálech, cílech a příkladech. Ve společenských vědách má téma hodnot a hodnocení svou dlouholetou tradici. Navzdory tomu je termín „*hodnota*“ stále používán velmi neurčitě, často jako synonymum norem, vzorů, ideálů, cílů, přesvědčení, apod. Hodnoty jsou s uvedenými pojmy velmi úzce spjaty, mají totiž vždy jejich povahu, ale zřejmě největší souvislost lze nalézt s přesvědčeními, protože vzory, ideály a cíle tvoří strukturu přesvědčení (Horák, 1996).

Přesvědčení je velmi složitý a vyvíjející se duchovní jev, který má zvláštní a ničím nezastupitelný význam v životě člověka. Patří mezi základní osobnostní rysy člověka a je součástí jeho podstaty. Jsou to hluboké principy, které podmiňují jak „*hlavní linii*“ jednání, tak každý jednotlivý čin. Přesvědčení je regulativní a hnací silou lidského jednání, tvoří dlouhodobou, někdy i trvalou ideově citovou zaměřenost lidí, která se projevuje v jejich aktivních vztazích a postojích ke světu. Strukturu přesvědčení tvoří tři navzájem spjaté sféry – prožitková (víra, naděje, tužby, přání), racionálně logická (znalosti a vědomosti o skutečnosti v podobě poznatků, idejí a ideálů) a volní (charakterizuje připravenost jednat v souladu s výše uvedenými komponentami). Utváření hodnotové orientace je procesem tvorby hodnot, které mají povahu přesvědčení. Pedagogika chápe pojem přesvědčení jako druh názorů a poznatků, které se staly vnitřními motivy chování a jednání osobnosti nebo skupiny (Horák, 1996).

Hodnoty však nejsou spjaty pouze s přesvědčeními, ale mají spojitost i s lidskými potřebami, zájmy, postoji a normami. Touto problematikou se zabývá Hudeček (1986, s. 49–51) a ke vztahu hodnot a potřeb uvádí: „*Složitost vztahu potřeby a hodnoty vystupuje do popředí, uvědomíme-li si, že člověk – vedle primárních, vrozených potřeb (biologické povahy) – má též sekundární potřeby (sociogenní povahy), které vznikají v procesu socializace. Sekundární potřeby podstatně ovlivňují vývoj hodnot individua. Jsou jedním ze zprostředkujících článků mezi primárními potřebami (vzbuzujícími aktivitu subjektu) a mezi orientací v sociálním prostředí, které je pro člověka determinantou nejrůznějších vztahů, na jejichž podkladě se konstituují hodnoty a hodnotové orientace.*“

Úzký vztah zjišťujeme též mezi hodnotami a zájmy. Hodnoty a zájmy mají společný dispoziční základ a tím jsou potřeby. Hodnota je však vyspělejší, protože až na individuální východisko je její vznik podmiňován působením společenského prostředí, společensko-historickými podmínkami, přebíráním společensky vzniklých norem a celkovou socializací člověka. Zájmy jsou ukazatelem jedincových hodnot a proniknou-li do celkového životního způsobu, určují hodnotovou orientaci (Tamtéž).

Na rozdíl od Horáka (1996, s. 14), který se domnívá, že hodnoty jsou nejvíce spjaty s přesvědčeními, vidí Hudeček (1986, s. 50) nejtěsnější souvislosti ve vztahu hodnot a postoji a říká: „*Postoje, jako reakce subjektu na nějaký objekt, se svými třemi složkami (kognitivní, citovou a akční) a specifickými znaky (např. výběrovostí, subjektivní interpretací, stálostí a setrvačností, valencí a variabilitou), významně ovlivňují proces hodnocení.*“ Každý jedinec zaujímá celou škálu postojů, které se organizují do rozsáhlejších struktur. Tyto struktury se obvykle označují jako hodnotové systémy.

Ke vztahu hodnot a norem se Horák (1996, s. 23) vyjadřuje takto: „*Vzájemná souvislost hodnot a norem a její správná realizace má ve výchovně vzdělávacím procesu značný význam. Jejím porušováním může totiž docházet jak k anarchistickým snahám prosazovat hodnoty, které nemají oporu v existujících normách, tak k dogmatickému prosazování norem, za kterými již nestojí hodnoty.*“ Souvislost hodnot a norem je velmi těsná, mají řadu společných rysů, ale zároveň se od sebe liší. Normy vytváříme vždy za určitým účelem, který má pro nás hodnotu. Jsou více ohraničené, omezené a pro činy lidí více závazné. Zachycují určité sféry jednání a vystupují jako závazná pravidla

jednání a chování lidí. Na rozdíl od norem vyjadřují hodnoty především vnitřní pohnutky, motivy, dobrovolné snahy každého jedince nebo společnosti. Z formálního hlediska jsou hodnoty obecnější a určují obecné směry a cíle (Horák, 1996).

Hodnocení

Cakirpaloglu (2004, s. 346) definuje hodnocení takto: „*Hodnocení je složitý proces, zahrnuje všechny složky praktického vztahu subjektu vůči objektu, který je pro něj významný.*“ Předpokladem je funkční a strukturální propojenost poznání, cítění a motivací, tedy interakce tří standardních aspektů bytí. Současná psychologie k nim přistupuje integračně jako k trojdimenzionálnímu celku. Tento celek tvoří:

- Kognitivní složka – poznání jako předpoklad lidského hodnocení. Kognitivní složka procesu hodnocení je složena z vědomostí a pojetí osoby o objektu, který je předmětem hodnocení.
- Emocionální složka – emocionální prožitek je základem vztahu subjektu vůči objektu hodnocení.
- Konativní složka – zahrnuje tendence k artikulaci, k naplnění určité hodnoty.

Podstatou hodnocení je komparace. Hodnocení je součástí poznání i veškeré lidské činnosti. Jeho význam spočívá v tom, že si člověk jeho prostřednictvím utváří diferencované postoje a přístupy ke skutečnosti a učí se určitým způsobem jednat, hodnocení tak není pouhým konstatováním fakt (Horák, 1996).

Hodnotová orientace

Hodnotová orientace se od ostatních součástí strukturace hodnot liší důrazem na zaměřenost, působnost, tendence a zacílení. Ve výrazu hodnotové orientace nacházíme souvislost dynamiky a působení během času ve spojení s určitým zacílením. Jedná se o postupné utváření hodnot v čase zaměřené do časového působení a rozvoje (Prudký, 2009).

„*Hodnotovou orientaci si částečně vytváří člověk sám, částečně na základě již existujících hodnot sociálních skupin a jednotlivců, se kterými přichází do styku a na jejichž činnosti participuje. Nejedná se však jen o komplex již interiorizovaných hodnot, ale také o trend, jakým se mladý člověk zaměřuje.*“ (Horák, 1996, s. 26).

Hodnotová orientace je komplementární proces, který je podmínkou utváření lidské individuality, během kterého se prolínají a navzájem podmiňují orientace hodnotami a orientace na hodnoty. Hodnotové orientace se formují v praktickém styku osobnosti s hodnotami a vyúsťují opět do tvorby hodnot. Je to složitě uspořádaný systém různých druhů přesvědčení a postojů, které člověk ve vztahu ke skutečnosti zaujímá a přes které se hodnotová orientace i projevuje a je poznatelná (Horák, 1996).

1.3 Základní procesy vzniku hodnot, význam rodiny

Hodnoty nejsou člověku vrozené, ale vznikají v určitých procesech a při působení určitých vlivů. Tyto procesy jsou obvykle označovány jako sociální učení a tvoří podstatu socializace jedince. „*Sociální učení představuje složitý proces učení, který znamená nejen výběr a ohodnocování, ale také vzájemné doplňování, vylučování, přijímání, odmítání, usazování a kumulování hodnot, významů, postojů a norem.*“ (Prudký, 2009, s. 39). Jde především o jejich interiorizaci, tedy o to, které hodnoty během sociálního učení přijímá jedinec za vlastní.

Pedagogický slovník definuje socializaci jako: „*Celoživotní proces, v jehož průběhu si jedinec osvojuje specificky lidské formy chování a jednání, jazyk, poznatky, hodnoty, kulturu a začleňuje se tak do společnosti. Realizuje se hlavně sociálním učním, sociální komunikací a interakcí, i nátlakem.*“ (Průcha, Walterová, Mareš, 2003, s. 216).

Chápání socializace jako rozhodujícího procesu utváření hodnot v jedinci je základem jedné z nejznámějších teorií hodnot soudobé sociologie – koncepce Ronalda Ingleharta. Východiskem této teorie je socializační hypotéza, která předpokládá dvě vzájemně podmíněné skutečnosti. První – hodnoty se usazují v sociálním prostředí právě prostřednictvím socializace, druhá – hodnoty mají vysokou tendenci k neměnnosti, jsou odolné vůči změnám prakticky od okamžiku, kdy jsou subjektem přijaty za vlastní, interiorizovány. Přijatými hodnotami vytváříme zdroje svých motivací a chování, rozpoznatelné znaky toho, kdo jsme. A to jak pro sebe, tak pro naše sociální okolí (Prudký, 2009).

Význam rodiny

Hodnotový systém jedince závisí nejen na jeho věku, sociálním a společenském prostředí, ve kterém se nachází, ale i na psychických vlastnostech a výchově.

Nejvýznamnějším zprostředkovatelem hodnot jsou rodiče. Předávat dětem během výchovy nosné hodnoty, patří k základním úkolům každé rodiny. Stabilní hodnoty umožní dítěti orientovat se v životě, umět se svobodně sám za sebe rozhodovat, pochopit co je a co není správné a dávají mu skutečnou svobodu tím, že ho činí nezávislým na vnějších tlacích (Eyrovi, 2000).

Zajímavý pohled na problematiku základních procesů vzniku hodnot vyzdvihující významnost a nezastupitelnost rodiny a rodinného prostředí při jejich utváření nabízí Kučerová (1996, s. 206) a říká: „*Záleží na tom, jakými kulturními hodnotami je prostoupeno prostředí, v němž děti vyrůstají, jaké bohatství zpředmětněné (exteriorizované) kultury je obklopuje a poskytuje jim příležitost ke komunikování a niternému přijetí (interiorizaci).*“ K integraci hodnot dochází od nejútlejšího věku. Dítě se od narození setkává s exteriorizovanými výsledky kulturní činnosti lidí jako s vnějšími strukturami dění, k nimž musí vztahovat svou činnost a své chování. Nejvlivnější složkou ve formativně působícím prostředí jsou živí lidé, jejich vztahy a vlastnosti. Vnější svět dítěte se postupně transformuje do jeho prožitkové sféry na základě hlubokých citových vztahů s nejbližšími lidmi z jeho okolí. Hodnoty jsou přijímány za vlastní při rozmanitých osvojovacích procesech, během různorodých činností, při hrách, učení, při práci, v různých formách styku mezi lidmi, mezi dospělými i mezi dětmi (Tamtéž).

Celá řada novějších výzkumů (v biologii, fyziologii a psychologii) poukazuje na zásadní důležitost raných vývojových fází a rané stimulace a zkušeností pro celý další vývoj a život jedince. Významnou úlohu při utváření hodnotového vědomí dítěte hrají procesy identifikace (ztotožnění), kdy dítě napodobuje a opakuje ve svém životě postoje a způsoby chování určitých vzorů. Princip nápodoby, který je hluboce zakotven v pudové sféře rozvíjejícího se lidského jedince, je dominantním principem výchovy dětského věku. Prvními modely identifikace jsou rodiče. Čím je dítě starší, tím se jeho sociální zorné pole a zkušenosti rozrůstají (Tamtéž).

Závěrem zmiňujeme dvě myšlenky, které výstižně reflektují vztah mezi problematikou utváření hodnot a adolescencí.

Horák (1996, s. 25–26) uvádí: *„Jedním z nejdůležitějších pedagogicko-psychologických úkolů u adolescentů je jak profesionální příprava, tak příprava na sociální role, kde se do popředí dostává otázka tvorby postojů a hodnotových orientací.“* Úkolem pedagogů je v tomto smyslu zaměřování žáků, ne dogmatická řešení, nýbrž řešení alternativní, která jsou v souladu s obecně uznávanými hodnotami. Tímto způsobem se v tomto věkovém období zabezpečuje jejich interiorizace, rozumové poznání a citové přijetí (Tamtéž).

Kučerová (1996, s. 207) říká: *„Při výchově dospívajících jsou ve výhodě hodnoty, které „prostě jsou“, aniž by je vychovatel výslovně doporučoval. Hodnoty estetická a umění, různých mimořádných výkonů, proslulost některých osobností, vědců, umělců, sportovců, ale bohužel i „šoumenů“ a jiných pochybných veličin, nejsou pociťovány jako vnější nátlak. Naopak, jsou svobodně – právem i neprávem voleny, obdivovány a napodobovány.“*

2 ADOLESCENCE

Termín „*adolescence*“ je latinského původu a je odvozen ze slovesa „*adolescere*“, což v překladu znamená dorůstat, dospívat, vyvíjet se, mohutnět, sílit. V souvislosti s označením určitého úseku lidského života bylo toto slovo poprvé použito v 15. století (Macek, 1999).

Adolescence je vývojová etapa, kterou prochází každý člověk během své cesty od dětství k dospělosti. Je to období významných vývojových změn, kdy dospívající prochází komplexní přeměnou osobnosti a mění se po všech stránkách – biologické, osobnostní i sociální. Tento přechod je pro dospívající jedince i jejich okolí velmi těžkým a citlivým obdobím, které je spojeno se spoustou náročných úkolů.

Řadou změn prochází v tomto období i „*svět hodnot*“ dospívajícího jedince. Hodnoty se dotvářejí, specifikují a diferencují. Do popředí se dostávají hodnoty spojené s mezilidskými vztahy, přáteli, názorem na svět a vrstevnickou skupinu a naopak ustupují hodnoty zosobněné rodinou, učiteli a školou (Vašutová, Panáček et al., 2013).

Vzhledem k zaměření této práce (práce je zacílena na žáky odborného učiliště) se v následujících podkapitolách budeme podrobně věnovat vývoji jedince v období pozdní adolescence.

Úvodní podkapitola se zabývá periodizací adolescence. Následuje vývoj myšlení, emoční vývoj a morální uvažování a hodnoty. Třetí část je zaměřena na socializaci a identitu dospívajících. Závěrečná část se věnuje specifikům dospívání u jedinců s lehkým mentálním postižením.

2.1 Periodizace adolescence

První zmínky o adolescenci jako o specifickém vývojovém období v životě jedince nacházíme již v dílech starověkých filozofů Aristotela a Platóna. Příkladem je Aristotelova periodizace života člověka do sedmiletých cyklů, kdy adolescenci by odpovídala třetí perioda (14–21 let), která je zde považována za svébytné období života, kdy člověk dokončuje svůj biologický, sociální a osobnostní růst (Macek, 1999; Tyrlik et al., 2010).

První ucelenou psychologickou koncepcí, která popisovala adolescenci jako vývojové období, je teorie G. S. Halla z roku 1904. Adolescenci charakterizuje jako konfliktní stádium ve vývoji osobnosti, kdy dochází k nevyhnutelným a dramatickým střetům protikladných tendencí v člověku. Dále uvádí, že toto stádium je přirozené a nevyhnutelné, je třeba ho respektovat a dospívající může zvládnout tento konflikt díky sebereflexi (Macek, 1999; Tyrlík et al., 2010).

Mezi dětstvím a dospělostí lze vymezit přechodné období, které odborná literatura označuje termínem dospívání neboli adolescence. Obecně lze říci, že dospívání zahrnuje druhé desetiletí života a můžeme ho rozčlenit na dvě fáze, ranou adolescenci (pubescenci) a pozdní adolescenci. Raná adolescence zahrnuje věk přibližně od 11 do 15 let a je obdobím tělesného dospívání a pohlavního dozrávání. Pozdní adolescence trvá přibližně od 15 do 22 let a je zaměřena na hledání a rozvoj vlastní identity (Langmeier J. et al., 1998, Vágnerová, 2005).

Macek (2003) rozděluje období adolescence na tři fáze: časnou adolescenci v časovém rozmezí 10 (11)–13 let; střední adolescenci vymezenou přibližně intervalem 14–16 let a pozdní adolescenci od 17–20 let, popřípadě i mnohem déle.

2.2 Vývoj myšlení, emoční vývoj, morální uvažování a hodnoty

Myšlení v období pozdní adolescence

V období rané adolescence se zásadně mění způsob myšlení jedince a dochází ke kvalitativní proměně způsobu uvažování od konkrétního myšlení k hypoteticko-deduktivnímu. Mezi typické znaky myšlení pubescentů patří např., že připouštějí variabilitu různých možností, dovedou uvažovat systematictěji a experimentovat s vlastními úvahami. V tomto období si dospívající postupně osvojují abstraktní způsob myšlení, kombinační myšlení a rozvíjí se též induktivní uvažování. Rozvíjí se i schopnost interpretovat pozorované výsledky v kontextu a pružnost myšlení. Mění se i vztah dospívajícího k časové dimenzi (Vágnerová, 2005).

„Adolescent myslí rychleji, spolehlivěji, zkušeněji než pubescent, ale žádné zásadně nové myšlenkové operace si už nemůže osvojit, protože neexistují.“ (Říčan, 1990, s. 209). Není sice na vrcholu inteligence, jak uvádějí starší výzkumy, ale přiblížil

se mu natolik, že může být v jakékoli diskusi rovnocenným partnerem svých rodičů a učitelů.

Způsob myšlení se v tomto období zásadně nemění. Adolescent používá lépe formální operace. Procvičováním a získáváním zkušeností se zdokonalují i další poznávací funkce. Pro toto období je též typická pružnost a schopnost používat nová a netradiční řešení. Adolescenti dávají přednost jednoznačným, zásadním a rychlým řešením, která vedou k jistotě. Tato řešení bývají často radikální a mohou být zbrklá a necitlivá. Zlepšuje se odhad vlastních schopností a dovedností (Vágnerová, 2005).

Vývoj hypoteticko-deduktivního a abstraktního myšlení významným způsobem ovlivňuje utváření hodnotové orientace dospívajících. Dovoluje jim přemýšlet i o velmi abstraktních a těžko uchopitelných pojmech, jako je např. „pravda“ a „spravedlnost“.

Emoční vývoj v období pozdní adolescence

Emoční vývoj v období dospívání je ovlivňován hormonálními změnami, které se projevují kolísavostí emočního ladění, zvýšenou labilitou, dráždivostí, přecitlivělými reakcemi a emočním zmatkem. Emoční reakce pubescentů jsou často nepřiměřené a intenzivní. S celkovou nejistotou a emoční nevyrovnaností souvisí výkyvy v sebehodnocení, což se projevuje přecitlivělostí na projevy jiných lidí, vztahovačností, negativismem, hostilitou a agresivitou (Vágnerová, 2005).

Citovou rozkolísanost často doprovázejí i vegetativní poruchy – zvýšená únavnost, horší soustředěnost nebo zhoršený spánek (Langmeier J. et al., 1998).

Vlivem hormonálního vyrovnání a přizpůsobení organismu na pohlavní dospělost dochází ke konci adolescence ke stabilizaci emočního prožívání. Starší adolescenti již nebývají tak náladoví a citově labilní (Vágnerová, 2005).

Macek (1999, s. 60) tuto fázi nazývá: „*Obdobím prvního vystřízlivění, jež člověk zažívá při konfrontaci reality všedního dne se svými vysněnými představami a ideály.*“

Morální uvažování a hodnoty v období pozdní adolescence

V průběhu vývoje jedince se utváří i jeho morálka. Již u dětí předškolního věku se formuje svědomí, následované chápáním dobra a zla. Pubescent již přihlíží k motivům a okolnostem jednání a čin už není dobrý nebo špatný jen sám o sobě, ale

jde o to, co jednající zamýšlel, zda něco udělal nerad, z donucení, omylem nebo úmyslně. Adolescent je v morálce absolutista. Uvědomuje si, že správné a obecně prospěšné jednání se může stát pro člověka nejvyšší normou a ústředním zájmem na celý život (Říčan, 1990).

Puberta je obdobím, kdy se začínají diferencovat různé normativní systémy a s nimi spojené chování. Proměna morálního uvažování nastává tehdy, když je jedinec schopen myslet abstraktně a chápe podstatu a význam obecných mravních norem. Současně se změnou vztahu k normám se mění i vztah k autoritě, ze které se dospívající snaží vyvázat a vytvořit si vlastní názor na obecně platné hodnoty a normy. Hovoříme zde o autoidentifikaci, kdy si jedinec sám vybírá hodnoty a normy, k nimž chce být loajální. Adolescenti jsou schopni respektovat normy, o jejichž správnosti jsou přesvědčeni, volba hodnot a norem je jedním z důležitých výsledků adolescentního hledání identity (Vágnerová, 2005).

Starší adolescenti uznávají normy chování jako nezbytný nástroj k regulaci lidského chování, který usnadňuje soužití a fungování celé společnosti. Morální uvažování některých starších adolescentů již není omezeno jen na mechanické respektování pravidel, konvenční morálku. V určitých situacích, obvykle nějak vyhrocených, mohou dosáhnout úrovně postkonvenční morálky, která je založena na zvnitřněných hodnotách a principech, které jsou platné nezávisle na jakékoli autoritě a spojené s individuální zodpovědností (Vágnerová, 2005).

Morální vývoj je v těsném propojení s utvářením hodnotové a světonázorové orientace. *„Jak se světonázorová orientace rozvine, prohloubí a stabilizuje, je dáno do značné míry kombinací kognitivních předpokladů (kapacita, abstraktní myšlení apod.), sociálních zkušeností a současně i vnitřní potřebou vážně se těmito otázkami zabývat.“* (Macek, 1999, s. 84–85).

Problémem adolescentů nebývá nedostatek hodnot, nýbrž jejich množství a nejasnost priorit. Dospívající potřebuje stabilní a spolehlivé hodnoty, které mu přinesou určitou jistotu. Tento problém pramení z nejasnosti hodnotového systému společnosti, který nutí adolescenty přijímat protichůdné role spojené s opačným hodnotovým zaměřením. Výsledkem je osobní zmatek a nejistota, která dospívající nutí hledat ty správné a platné hodnoty a normy (Vágnerová, 2005).

Významnějšími se v tomto období stávají hodnoty související s partnerskými vztahy, s rodinným životem a světonázorovou orientací. V pozdní adolescenci si dospívající začínají uvědomovat kontinuitu vlastního života a konkrétní očekávání se diferencují na krátkodobé a dlouhodobé osobní cíle. Uvědomují si důležitost aktuálních rozhodnutí, která mohou významně ovlivnit jejich budoucí život (volba profesní přípravy, partnera nebo partnerky, životního stylu). Posun od prvořadého zájmu o sebe k zájmu o druhé, přijímání a uvědomování si určitých závazků a vlastní odpovědnosti související s dosahováním osobních a společenských cílů, lze považovat za ukazatel toho, že se z adolescenta stává dospělý (Macek, 1999).

Rozvoj morálního uvažování, přijímání norem a hodnot, jejich interiorizace, to vše vede dospívající k úvahám nad tím, co je pro ně v životě důležité. Hledají ty správné a platné hodnoty, které pak tvoří základ jejich žebříčku hodnot.

2.3 Socializace a identita dospívajících

Socializace v období pozdní adolescence

Macek (1999, s. 46) definuje socializaci jako: „*proces vývoje osobnosti v konkrétním materiálním a sociálním prostředí, které je charakteristické pro konkrétní společnost.*“

Dospívání bývá označováno obdobím druhého sociálního narození, které je spojeno se samostatným vstupem do společnosti. Změnu sociálního postavení naznačuje ukončení povinné školní docházky, volba budoucí profese a získání občanského průkazu. Období mladší adolescence je charakteristické měněními se vztahy s dospělými a vrstevníky, odmítáním podřízeného postavení vůči autoritám a nekonečnými polemikami s názory dospělých. Období pozdní adolescence je fází přechodu do dospělosti. Jedinec začíná být akceptován jako dospělý, připravuje se na profesní roli, dostává se do nových sociálních situací, jimž se musí přizpůsobit, navazuje nové vztahy a vstupuje do různých sociálních skupin a institucí (Vágnerová, 2005).

Mezi hlavní vývojové úkoly v období pozdní adolescence patří emancipace, navazování vztahů s vrstevníky a hledání vlastního postavení ve společnosti (Langmeier J. et al., 1998).

Adolescentní emancipace je proces, během kterého se mění vztahy s dospělými, a projevuje především v rodině. Osamostatňování od rodiny je spojeno s proměnou citových vazeb k rodičům, nevede k destrukci této vazby, ale mění se ve vyrovnanější citový vztah. V rámci adolescentní separace dochází ke změně postojů k hodnotám, které uznávají rodiče. Odpoutat se z vázanosti na rodinu je jedním z hlavních úkolů dospívání (Vágnerová, 2005).

Generační svár mezi rodiči a adolescenty je v naší sociokulturní tradici chápán jako hybná síla vývoje, který směřuje k adolescentní emancipaci jedince. Adolescent kritizuje rodiče se stejnou rázností jako pubescent, ale je celkově zkušenější, vzdělanější a jeho otázky jsou konkrétnější, naléhavější a lépe mířené. Kritizuje cokoli a vyžaduje od rodičů diskusi i kritiku, přestože ji špatně snáší. Toto vše nemusí znamenat odcizení, dochází pouze k uvolnění citové vazby, což předchází samotnému odpoutání adolescenta od rodičů a usnadňuje mu začít žít vlastní život (Říčan, 1990).

Snaha o osamostatnění bývá doprovázena orientací na jiné sociální skupiny, než je rodina. Pro dospívajícího jedince jsou čím dál důležitější vrstevníci, kteří mívají obvykle stejné problémy jako on a jsou mu rovnocennými partnery. Vrstevníci tvoří jeho generační skupinu, se kterou sdílí názory, hodnoty a normy i životní styl. Vrstevnická skupina má svůj význam pro dospívajícího především v procesu utváření individuální identity, poskytuje mu oporu a pomáhá mu překonat nejistotu v období emancipace. Vztahy s vrstevníky uspokojují různé psychické potřeby – potřebu stimulace, smysluplného učení, jistoty a bezpečí, potřebu být akceptován, určit si vlastní pravidla (Vágnerová, 2005).

Utváření identity v období pozdní adolescence

Utváření a rozvoj identity probíhá s menšími výkyvy po celý život, v období pozdní adolescence však představuje přeměna identity jeden z hlavních vývojových úkolů. Změna chápání vlastní identity souvisí s rozvojem poznávacích procesů. Schopnost abstraktního uvažování dospívajícím umožňuje překročit hranici aktuálního sebepojetí a usilovat o budoucí, hypotetické sebevymezení (Vágnerová, 2005).

Helus (2004, s. 215) termínem osobní identita označuje: „*vědomí sebe samého, založené na základních, vyhraňujících se životních stanoviscích, plánech životní cesty, klíčových vztazích, hodnotách a názorech.*“ Tuto svou identitu jedinec vyjadřuje nejen

slovy, ale také postoji, jednáním před druhými i sebou samým. Osobní identita tvoří jádro vztahu k sobě samému a její vyjádření je základem životní stability pro další fáze života (Helus, 2004)

„Mít identitu znamená znát odpověď na otázku, kdo jsem.“ (Říčan, 1990, s. 232). Znamená to znát sám sebe, rozumět svým citům, vědět kam patřím, v čem je smysl mého života. Znamená to být pevně zakotven v tradici a podílet se aktivně na tvorbě budoucnosti, osobní i společenské. Adolescentní identita se v každé životaschopné společnosti opírá o přijaté mravní zásady a zkušenosti s jejich dodržováním

Adolescence je velmi důležitou vývojovou fází v životě člověka, která je základem pro jeho další životní směřování a splní-li jedinec během tohoto období všechny důležité vývojové úkoly, stává se dostatečně připraveným na celý následující život.

2.4 Specifika dospívání jedinců s lehkým mentálním postižením

Nejdůležitější roli ve výchově a socializaci dítěte s mentálním postižením by měla hrát jeho vlastní rodina (pokud existuje a funguje). Je prvním a nejpřirozenějším prostředím, s nímž dítě přichází do styku, poskytuje mu pocit bezpečí, zázemí pro osobnostní rozvoj, vzory pro chování a jednání (Valenta a Müller, 2007).

Dalším důležitým článkem je škola a pedagogové, kteří působí na formování životního názoru dětí a podílí se na utváření jejich hodnot. Dále nelze opomenout ani vliv společnosti jako celku a její kultury, skupin, do kterých člověk během života vstupuje a v neposlední řadě i fenoménu dnešní doby, médií.

U osob s mentálním postižením je situace v období adolescence závislá na stupni postižení. Osoby s lehkým mentálním postižením jsou schopny se za určitých podmínek vyučit na odborném učilišti, zařadit se na trh práce, založit rodinu a vychovávat děti. Obtížnější je situace u osob s těžším mentálním postižením, kdy je nutné při volbě pracovního uplatnění hledat nové možnosti, například různé formy podporovaného zaměstnávání s asistenční pomocí, chráněné dílny, které vznikají při nestátních neziskových organizacích (Pipeková, 2006).

Jiný názor na adolescenci u jedinců s mentálním postižením zastává Jenkins (In: Černá et al., 2009, s. 179) a uvádí: „*U mladého člověka s mentálním postižením k období přechodu do adolescence prakticky nedochází. Jeho život determinuje přetrvávající vázanost na konkrétní uvažování a z toho vyplývající definice jeho identity dospělými, event. postoji a hodnotami, očekáváním, postoji či předsudky společnosti vnímající handicap jako jeho osobní tragédii.*“

Těžkým obdobím pro jedince s mentálním postižením bývá přechod ze vzdělávací instituce do zaměstnání. Neúspěšnost absolventa v pracovním uplatnění znehodnocuje jeho dosažené školní výsledky a on pak ztrácí návyky z období školní docházky a postupně i motivaci. I málo finančně ohodnocené zaměstnání nebo zaměstnání na částečný úvazek dává člověku s mentálním postižením status dospělého, který svou prací přispívá do společnosti a současně ho stimuluje a udržuje jeho dovednosti a návyky (Černá et al., 2009).

Pro jedince s mentálním postižením, pokud to míra a hloubka jejich postižení dovoluje, je z hlediska jeho maximálního rozvoje velmi důležité být součástí intaktní společnosti. Žít normálním životem, mezi svými vrstevníky a kamarády, ve své rodině, se svými nejbližšími. Mít své koníčky a záliby, navazovat nové vztahy, přátelské i partnerské, chodit do školy, připravovat se na určité profesní uplatnění. V dospělosti si pak chtějí najít zaměstnání, založit vlastní rodinu, osamostatnit se, ale ne všichni jsou schopni tyto vize naplnit. Faktem zůstává, že některé z těchto cílů a přání nezvládnou uskutečnit sami, bez pomoci, pochopení a podpory svého okolí a celé společnosti.

3 MENTÁLNÍ RETARDACE

V každé době a v každé lidské společnosti lze najít stopy přítomnosti handicapovaných jedinců. Pomoc a péče o osoby se znevýhodněním, léčba nemocí a snaha napravovat vady, jsou staré jako lidstvo samo a můžeme je sledovat od nepaměti (Slowík, 2007).

„Patrně prvním doloženým konceptem duševní poruchy v literatuře je deprese popsána v lékařském dokumentu tzv. Eberova papyru datovaného do doby kolem roku 1900 před Kristem.“ (Valenta a Müller, 2007, s. 17). Starý zákon popisuje stejnou poruchu, která sužovala krále Saula. Zde také nalezneme první „muzikoterapeutické intervence“, kdy byl depresím podléhající král Saul léčen Davidovou hrou na lyru.

„Popis mentální retardace, jak jej chápeme v dnešním slova smyslu, můžeme najít již v Egyptských papyrových svitcích, které byly nalezeny v Thébách. Tyto svitky jsou datovány kolem roku 1500 před Kristem a popisují postižení těla i mysli, které vztahují k úrazům hlavy a mozku. Přístup k těmto jedincům s postižením byl vždy výrazně ovlivněn duchem doby a převládajícím dobovým názorem.“ (Lečbych, online, cit. 2015-07-31).

Jedinci s mentálním postižením mají své individuální zvláštnosti, svá specifika, z nichž pramení jejich různé potřeby, problémy, ale i vývojové potenciality. Moderní psychologie mentální retardace se opírá o stále se prohlubující poznání specifických zvláštností psychiky jedinců s mentálním postižením. Tyto zvláštnosti sice s různou intenzitou omezují jejich kognitivní procesy, ale často jim umožňují žít bohatý emocionální život. V psychice jedinců s mentálním postižením je řada dosud neodhalených možností v oblasti specifických vloh, kreativity, intuice a empatie, což otvírá nový prostor pro jejich objevování, podporu a rozvoj (Švarcová, 2011).

Poslední kapitola teoretické části práce je zaměřena na jedince s mentálním postižením. Snaží se vymezit pojem mentální retardace a zabývá se též etiologií tohoto postižení. Následuje klasifikace jednotlivých stupňů mentální retardace. Závěr kapitoly je věnován psychologickým zvláštnostem jedinců s mentálním postižením.

3.1 Vymezení pojmu a etiologie mentální retardace

Termín „*mentální retardace*“ byl zaveden Americkou společností pro mentální deficienci (American Association of Mental Deficiency - AAMD) asi ve třicátých letech minulého století. V širším měřítku se začal používat až po konferenci Světové zdravotnické organizace (WHO) v Miláně v roce 1959. Postupně tento termín nahradil termíny používané v praxi i odborné literatuře v minulosti (Pipeková, 2006).

Vlastní termín mentální retardace vychází z latinských slov *mens*, 2. p. *mentis* (mysl, rozum) a *retardatio* (opozdit, zpomalit, zaostávat), doslovný překlad by tedy zněl opoždění (zpomalení) mysli. Ve skutečnosti je mentální retardace podstatně složitější syndromatické postižení postihující nejenom psychické (mentální) schopnosti, ale celou lidskou osobnost ve všech jejích složkách. Ovlivňuje tedy nejen vývoj a úroveň rozumových schopností, ale i emoce, komunikační schopnosti, sociální vztahy a v neposlední řadě i společenské a pracovní uplatnění (Slowík, 2007).

Termín „*mentální retardace*“ je vymežován v naší i zahraniční literatuře celou řadou definic, výklad samotného pojmu mentální retardace však není jednotný a nalézáme zde rozdíly v dělení na základě medicínských, psychologických a speciálně pedagogických hledisek. V klinické praxi se stále setkáváme s používáním termínu *oligofrenie* a *slabomyslnost*, které se většinou používají ve stejném významu (Pipeková, 2006).

Pro porovnání následně uvádíme některé z definic mentální retardace. Na prvním místě zmiňujeme u nás nejznámější a nejvíce citovanou charakteristiku mentální retardace od Dolejšího (1983, s. 38), který se snaží o spojení všech hledisek a říká: „*Mentální retardace je vývojová porucha integrace psychických funkcí různé hierarchie s variabilní ohraničeností a celkovou subnormální inteligencí, závislá na některých z těchto činitelů: na nedostatcích genetických vloh; na porušeném stavu anatomicko-fyziologické struktury a funkce mozku a jeho zrání; na nedostatečném nasycování základních psychických potřeb dítěte vlivem deprivace sensorické, emoční a kulturní; na deficitním učení; na zvláštnostech vývoje motivace, zejména negativních zkušenostech jedince po opakovaných stavech frustrace i stresu; na typologických zvláštnostech vývoje osobnosti.*“

Valenta a Müller (2007, s. 12) vymezují mentální retardaci jako: „*vývojovou duševní poruchu se sníženou inteligencí demonstrující se především snížením kognitivních, řečových, pohybových a sociálních schopností s prenatální, perinatální i postnatální etiologií.*“ Zde můžeme sledovat zaměření autorů především na etiologické aspekty.

Na závěr uvádíme definici Světové zdravotnické organizace (WHO). Ta popisuje mentální retardaci jako: „*Stav zastaveného nebo neúplného duševního vývoje, který je charakterizován zvláště porušením dovedností, projevujícím se během vývojového období, postihujícím všechny složky inteligence, to je poznávací, řečové, motorické a sociální schopnosti. Retardace se může vyskytnout bez, nebo současně s jinými somatickými nebo duševními poruchami.*“ (MKN-10, online, cit. 2015-08-02).

Mentálním postižením je označováno trvalé snížení rozumových schopností vznikající jako důsledek poškození mozku nebo nedostatečné funkce centrální nervové soustavy. Mentální postižení není nemoc, je to trvalý stav způsobený neodstranitelnou nedostatečností nebo poškozením mozku. Podle doby vzniku mentálního postižení rozlišujeme oligofrenii, která je považována za opoždění duševního vývoje v období prenatálním, perinatálním nebo časně postnatálním a demenci, která je chápána jako důsledek poškození mozku různého druhu již v průběhu života jedince. Pro demenci v dětském věku je vhodné použití odborného termínu deteriorace (zhoršení, úbytek) rozumových schopností. Za mentálně postižené se nepovažují jedinci, kteří sice vykazují zaostávání vývoje rozumových schopností, ale nemají poškozen mozek a jejich psychické procesy probíhají normálním způsobem. Tyto stavy připomínající mentální retardaci bývají označovány jako pseudooligofrenie a jsou způsobeny výchovnými a sociálními vlivy (Švarcová, 2011).

Etiologie mentální retardace je velmi různorodá. Příčiny mentálního postižení se vzájemně podmiňují, prolínají a spolupůsobí. Svůj význam zde má i dědičnost. Existuje zde obrovská variabilita týkající se příčin vzniku mentální retardace a jejich možných kombinací. Důležitou roli má i doba vzniku mentální retardace, kdy a v jakých souvislostech k ní došlo. I přes velký rozvoj biologických věd a využívání moderních diagnostických metod zůstává mnoho příčin mentálního postižení dosud neobjasněno. Existuje mnoho kategorizačních systémů mentální retardace založených na etiologii mentálního postižení. Např. dělení dle vlivů na endogenní a exogenní, dle příčin na

prenatální, perinatální a postnatální nebo členění na mentální retardaci vrozenou či získanou (Černá et al., 2009).

Švarcová (2011) člení příčiny mentálního opožďování na endogenní (vnitřní) a exogenní (vnější). Vnitřní příčiny jsou zakódovány v systémech pohlavních buněk, jsou to příčiny genetické. Vnější vlivy způsobující mentální retardaci působí od početí, v průběhu celé gravidity, porodu, poporodního období i v raném dětství. Exogenní faktory se podle období působení dále dělí na prenatální, perinatální a postnatální.

Z etiologických faktorů způsobujících mentální postižení jsou nejčastěji uváděny genové mutace a chromozomální aberace. V prenatálním období jsou to infekce, záření, hypoxie, anoxie plodu, působení toxických látek a úrazy matky. V perinatálním období jsou příčinami abnormality plodu, porodních cest a porodu. V postnatálním období to bývají infekce, záněty mozku a úrazy (Pipeková et al., 1998).

Valenta a Müller (2007) dělí příčiny vzniku mentálního postižení na prenatální, perinatální a postnatální. Prenatální příčiny dále člení na vlivy hereditární (dítě dědí nemoc či nedostatek vloh), genetické (mutace či aberace genů, chromozomů a genomu) a příčiny environmentální (intoxikace matky a plodu, zarděnky, toxoplazmóza). Mezi perinatální příčiny řadí hypoxii, nedonošenost a těžkou novorozeneckou žloutenku. Do postnatálních příčin mentálního postižení zařazuje infekční onemocnění mozku, traumata, nádory mozku, nemoci končící demencí a silnou deprivaci.

Výzkum příčin mentální retardace není zdaleka ukončen a až 80 % případů převážně v pásmu mírného poškození má neurčený původ (Švarcová, 2011).

3.2 Klasifikace jednotlivých stupňů mentální retardace

Pro klasifikaci mentální retardace se v současné době používá 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí zpracovaná Světovou zdravotnickou organizací v Ženevě, která vstoupila v platnost od roku 1992. Podle této klasifikace se mentální retardace člení na šest základních kategorií: lehká mentální retardace, středně těžká mentální retardace, těžká mentální retardace, hluboká mentální retardace, jiná mentální retardace, nespecifikovaná mentální retardace (Švarcová, 2011).

Charakteristika jednotlivých stupňů mentální retardace

Každý jedinec s mentálním postižením je svébytným subjektem s charakteristickými rysy, přesto se však u většiny z nich projevují v jednotlivých obdobích života charakteristické znaky, které závisejí na hloubce a rozsahu mentálního postižení (Pipeková, 2006).

Lehká mentální retardace – IQ 50–69 (F70)

Jedinci s lehkým mentálním postižením si většinou osvojí schopnost účelně užívat řeč, jsou schopni udržovat konverzaci a verbálně komunikovat, přestože v dětském věku bývá vývoj řeči opožděný. Většina z nich dosáhne úplné nezávislosti v osobní péči, v praktických domácích dovednostech, i když vývoj sebeobsluhy bývá oproti normě pomalejší. Hlavní potíže u nich nastávají při teoretické práci ve škole. Prospívá jim výchova a vzdělávání, které jsou zaměřené na rozvoj jejich dovedností a kompenzaci nedostatků (Švarcová, 2011).

Celkový psychomotorický vývoj zaostává u těchto dětí již od kojeneckého věku. Jemná a hrubá motorika jsou lehce opožděny, objevují se poruchy pohybové koordinace, v průběhu dospívání a dospělosti může dosáhnout normy. Při učení se projevuje snížená kapacita a nácvik běžných dovedností trvá delší dobu. Pozornost je povrchní, krátkodobá, nestálá nebo ulpívavá. Myšlení je jednoduché, konkrétní, stereotypní. Paměť je mechanická s individuálně různou kapacitou. Vývoj řeči se opožděje, přetrvávají agramatismy, chybí abstraktní pojmy. V emocionální oblasti je patrná citová nezralost, nízká sebekontrola a značná sugestibilita. Vzdělávají se v základní škole praktické. Zvládnou se vyučit v jednoduchých učebních oborech na odborném učilišti (Pipeková, 2006).

Středně těžká mentální retardace – IQ 35–49 (F71)

U jedinců řazených do této kategorie je výrazně opožděn rozvoj chápání a užívání řeči. Opožděna a omezena je též jejich soběstačnost a zručnost. Limitované jsou i pokroky ve škole, učení je omezené, mechanické. Řeč je opožděná ve vývoji, agramatická, velmi jednoduchá nebo pouze nonverbální komunikace s porozuměním jednoduchým instrukcím. Většina si při kvalifikovaném pedagogickém vedení osvojí

základy trivia (čtení, psaní, počítání). Speciální vzdělávací programy mohou těmto jedincům dát příležitost k rozvoji jejich potenciálu a k osvojování základních vědomostí a praktických dovedností. Emocionálně jsou labilní, nevyrovnaní, objevuje se dráždivost, výbušnost a negativismus. Omezení psychických procesů často doprovází epilepsie, neurologické a tělesné potíže. Pracovní zařazení je možné často pouze s dohledem v chráněných dílnách a na chráněných pracovištích (Švarcová, 2011, Pipeková, 2006).

Těžká mentální retardace – IQ 20–34 (F72)

Tito jedinci zpravidla nezvládají školní trivium, ale jsou schopni si osvojit mnoho užitečných dovedností. Většina jedinců trpí značným stupněm poruchy motoriky nebo jinými přidruženými vadami. Systematická a dostatečně kvalifikovaná rehabilitační, výchovná a vzdělávací péče může významně přispět k jejich rozvoji a celkovému zlepšení kvality jejich života. Řeč bývá omezena na jednotlivá slova nebo skřeky, často není vůbec vytvořena. Poznává blízké osoby. Bývají celoživotně závislí na péči jiných osob (Švarcová, 2011, Pipeková, 2006).

Hluboká mentální retardace – IQ je nižší než 20 (F73)

Tito jedinci jsou těžce omezeni ve své schopnosti porozumět řeči, požadavkům nebo instrukcím, bývají schopni pouze rudimentární neverbální komunikace. Většina osob je imobilních nebo výrazně omezená v pohybu. Bývají inkontinentní, vyžadují stálou pomoc a dohled. Možnosti jejich výchovy a vzdělávání jsou velmi omezené. Běžné je poškození sluchového a zrakového vnímání. Častý je též atypický autismus (Švarcová, 2011).

Jiná mentální retardace (F78)

Tato kategorie se používá pouze tehdy, když mentální retardaci nelze přesně určit pro přidružená smyslová a tělesná postižení, poruchy chování nebo autismus (Pipeková, 2006).

Nespecifikovaná mentální retardace (F79)

Je-li mentální retardace prokázána, ale není dostatek informací, aby bylo možno zařadit jedince do některé ze shora uvedených kategorií, užívá se označení nespecifikovaná mentální retardace (Švarcová, 2011).

3.3 Psychologické zvláštnosti jedinců s mentálním postižením

Celkové poškození neuropsychického vývoje osob s mentálním postižením s sebou přináší řadu zvláštností v jednotlivých oblastech jejich osobnosti. Poškození se dotýká poznávacích procesů, emocionální i volní sféry, ovlivňuje adaptabilitu i chování jedince a projevuje se i ve zvláštnostech motoriky. U dětí s mentálním postižením je oslabena jedna ze základních funkcí lidské psychiky – potřeba poznávat okolní svět. Nepříznivě se od počátku rozvíjejí sociální vztahy jedince s mentálním postižením (Pipeková, 2006, Švarcová, 2011).

Vnímání

Pro jedince s mentálním postižením je charakteristická opožděná a omezená schopnost vnímání, čímž je ovlivněn celý další průběh jejich psychického vývoje. Typickým znakem vnímání u těchto jedinců je zpomalené tempo a značné zúžení rozsahu vnímání, což ztěžuje jedincům orientaci v novém místě a v neobvyklé situaci. Výraznou zvláštností je též inaktivita, (neaktivní) charakter tohoto procesu – jedinec neprojevuje snahu prozkoumat věci do detailů a spokojí se s povrchním poznáním předmětu, nedovede se pozorně dívat a výběrově si prohlížet části okolního světa. Důležitý je i vývoj sluchového vnímání, pomalý rozvoj této funkce vede k opožděnému vývoji řeči a ovlivňuje vnímání času a prostoru. Nezanedbatelné jsou i kinestetické a hmatové vjemy ovlivňující vnímání polohy vlastního těla v prostoru (Pipeková, 2006).

Myšlení

Charakteristickým znakem myšlení u jedinců s mentálním postižením je jeho konkrétnost, neschopnost vyšší abstrakce a generalizace. Objevují se též nepřesnosti

a chyby v analýze a syntéze. Je nedůsledné, vyznačuje se slabou řídicí funkcí a nekritičností, úsudky jsou nepřesné (Valenta a Müller, 2007).

Paměť

Také paměť jedinců s mentálním postižením má určitá specifika. Vyznačuje se pomalým osvojováním nových poznatků – vše je třeba mnohokrát opakovat, rychle zapomínají, vybavování je nepřesné. Mají mechanickou paměť, s čímž souvisí eidetismus představ – znemožňuje z vnímaných poznatků vyčlenit to podstatné (Valenta a Müller, 2007).

Volní vlastnosti

Všechny kontrasty volních projevů u jedinců s mentálním postižením – neiniciativnost a neovladatelnost, sugestibilita a tvrdohlavost, jsou projevy nezralé osobnosti, jejíž podstatou je nedostatečný rozvoj a hierarchizace duchovních potřeb. Slabá vůle se u jedinců s mentálním postižením neprojevuje vždy a ve všem, většinou se objevuje v situacích, kdy jedinec ví, jak má jednat, ale není schopen jednat požadovaným způsobem. Jedinec se při svých činnostech řídí těmi nejbližšími a nejjednoduššími motivy, protože ty vzdálenější a složitější nechápe (Švarcová, 2011).

Emocionální sféra

Citový vývoj má úzkou souvislost s vývojem osobnosti jedince, který se týká povahy, temperamentu, sociální přizpůsobivosti, schopností a procesu učení. Nezralost jedinců s mentálním postižením podmiňují specifika rozvoje jejich potřeb a intelektu, která se projevují v mnoha zvláštěnostech emocionální sféry. Mezi charakteristické znaky emocí u jedinců s mentálním postižením patří: nedostatečná diferencovanost, primitivnost a protikladnost prožitků, absence diferencovaných jemných odstínů prožívání, opožděnost a obtížnost utváření vyšších citů (svědomí, pocit povinnosti a odpovědnosti), výskyt chorobných citových projevů (Pipeková, 2006).

Charakter

I lidé s mentálním postižením se musí podle svých možností řídit platnými mravními hodnotami společnosti, ve které žijí. Charakter člověka je ovlivňován výchovou a podmínkami jeho života v konkrétním prostředí. Jedním z účinných způsobů utváření charakteru u jedinců s mentálním postižením je výchova správných návyků, která má velký význam též pro jejich mravní rozvoj. Utváření charakteru jedince do značné míry ovlivňuje jeho rodina a jedná-li se o jedince s postižením je její role značně obtížná. Velmi důležitá je v tomto případě volba výchovného stylu (přístupu) rodičů k dítěti s postižením. Jako naprosto nevhodná se jeví výchova úzkostná, rozmazlující nebo zavrhuje. Naopak za nejpříjemnější je považována výchova vyžadující zásady chování, nepotlačující osobnost, důsledná a jednotná uvnitř rodiny i mezi rodinou a školou (Švarcová, 2011, Valenta a Müller, 2007).

Sebehodnocení

Zvýšené sebehodnocení jedinců s mentálním postižením souvisí s celkovým nedostatečným intelektuálním rozvojem, je projevem emocionálního zabarvení hodnocení i sebehodnocení a celkové nezralosti osobnosti. V aspirační úrovni se projevuje směřování jedinců s mentálním postižením jak k nerealisticky vysokým, tak nerealisticky nízkým aspiracím (Pipeková, 2006).

Hodnoty a hodnotové orientace se u intaktních jedinců formují ve složitých procesech, které jsou ovlivňovány celou řadou faktorů. Proces utváření hodnot a hodnotové orientace u jedinců s lehkým mentálním postižením probíhá obdobným způsobem, ale není stejný, je komplikovanější z důvodu mnoha individuálních zvláštností těchto jedinců.

PRAKTICKÁ ČÁST

4 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ

V posledních desetiletích, zvláště po roce 1989, je výzkumům hodnot a hodnotové orientace dospívajících věnována velká pozornost odborné i široké veřejnosti. Jedinci s mentálním postižením však nebývají častým předmětem zájmu odborných studií a intaktní společnost má mnohdy o těchto lidech zkreslené představy, podporované řadou nejasností, předsudků a polopravd. To se v důsledku projevuje jistým odstupem a otažitostí „normálních“ lidí. Toto zjištění bylo jedním z hlavních motivů při výběru tématu bakalářské práce i zaměření empirického šetření.

Hlavním cílem šetření je prozkoumat a popsat, jaké hodnoty preferují adolescenti s lehkým mentálním postižením, nalézt případné rozdíly v hodnotové orientaci dvou zkoumaných souborů respondentů (chlapci a dívky) a zjistit, zda rodinné a sociální prostředí, ze kterého respondenti pocházejí, ovlivňuje jejich hodnoty.

Poslední kapitola práce je celkovým shrnutím výzkumného šetření. V následujících podkapitolách jsou formulovány cíle a hypotézy výzkumného šetření. Je zde charakterizován výzkumný soubor a místo šetření, popsán výběr výzkumných metod a časová organizace výzkumu. V závěru této kapitoly jsou prezentovány výsledky výzkumného šetření a následuje jejich interpretace a diskuze.

4.1 Cíl výzkumného šetření, výzkumné problémy a hypotézy

Hlavním cílem výzkumného šetření je analyzovat hodnoty a hodnotovou orientaci adolescentů s lehkým mentálním postižením ve věku 18–25 let, kteří jsou žáky odborného učiliště a na základě získaných informací sestavit žebříček hodnot těchto žáků. Získat poznatky o rodině a rodinném zázemí žáků, neboť rodina je považována za nejvýznamnějšího zprostředkovatele hodnot. Dílčím cílem je sestavit a porovnat hodnotové žebříčky dvou zkoumaných souborů respondentů (chlapci a dívky) a zjistit, zda se vyskytují určité rozdíly v jejich preferenci, ale také zda existují hodnoty, které mají stejné pořadí významnosti u obou skupin.

Výzkumné problémy byly formulovány na základě poznatků získaných studiem odborných pramenů a stanoveného cíle výzkumného šetření.

Výzkumný problém 1

Z jakého rodinného prostředí pocházejí adolescenti s lehkým mentálním postižením, kteří jsou žáky odborného učiliště?

V závislosti na výzkumném problému byly stanoveny tyto otázky:

- Žijí respondenti ve společné domácnosti s oběma biologickými rodiči?
- Budou respondenti při zakládání vlastní rodiny preferovat manželství nebo volné soužití bez sňatku?

Výzkumný problém 2

Jaké hodnoty preferují dospívající s lehkým mentálním postižením – žáci odborného učiliště ve věku 18–25 let a kterým naopak připisují nejmenší význam?

V závislosti na výzkumném problému byly stanoveny tyto otázky:

- Jakou míru důležitosti připisují respondenti hodnotám „zdraví“ a „rodina“?
- Vyskytují se rozdíly v preferenci hodnot dvou zkoumaných skupin respondentů – chlapců a dívek?

Formulace hypotéz

H1: Úplnost rodiny ovlivňuje formování určitých hodnot u jedinců s lehkým mentálním postižením.

H2: Volné soužití bez sňatku bude respondenty upřednostňováno před manželstvím.

H3: Hodnoty „zdraví“ a „rodina“ budou respondenty považovány za nejdůležitější z nabízených hodnot.

H4: V hodnotové orientaci dvou zkoumaných skupin respondentů – chlapců a dívek, budou rozdíly.

4.2 Charakteristika výzkumného souboru

Subjektem výzkumného šetření byli dospívající žáci odborného učiliště. Výzkumný soubor tvořilo 70 žáků, 35 chlapců a 35 dívek, vybraných na základě záměrného výběru. Při sestavování výzkumného souboru hrála klíčovou roli dvě hlavní kritéria, věk v rozmezí 18–25 let a snížené rozumové schopnosti – pásmo lehkého mentálního postižení. Výběr respondentů probíhal pomocí dostupné pedagogické dokumentace, osobních spisů žáků. Rozložení výzkumného souboru dle pohlaví a věku žáků, ročníku studia a studovaného oboru znázorňují následující tabulky 1–3.

Počet chlapců a dívek tvořících výzkumný soubor byl vyrovnaný, 35 chlapců a 35 dívek. Věkové složení souboru bylo rozmanité, největší zastoupení mají žáci ve věku 20 let – celkem 18 žáků, a naopak nejméně respondentů bylo ve vyšších věkových kategoriích.

Tabulka 1: Rozložení výzkumného souboru dle pohlaví a věku

		Počty respondentů (N =70)		
		dívky	chlapci	celkem D a Ch
Věk	18 let	6	6	12
	19 let	9	5	14
	20 let	9	9	18
	21 let	6	7	13
	22 let	3	4	7
	23 let	2	1	3
	24 let	0	1	1
	25 let	0	2	2
Celkem		35	35	70

Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Původní záměr realizovat výzkumné šetření pouze u žáků 3. ročníků byl během výběru respondentů pozměněn a výběr rozšířen i na žáky 2. ročníků, protože splňovali nastavená kritéria výzkumného šetření – věk i pásmo lehkého mentálního postižení. Do výzkumného souboru bylo tedy zařazeno 54 žáků 3. ročníků a 16 žáků 2. ročníků. Podrobné rozložení výzkumného souboru dle ročníku studia nabízí následující tabulka.

Tabulka 2: Rozložení výzkumného souboru dle studovaného ročníku

		Počty respondentů (N =70)		
		dívky	chlapci	celkem D a Ch
Ročník	2. ročník	7	9	16
	3. ročník	28	26	54
Celkem		35	35	70

Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Nabídka oborů odborného učiliště je poměrně široká a nabízí pestrý výběr pro chlapce i dívky. Největší zastoupení ve výzkumném vzorku má obor kuchař – 10 žáků, nejméně naopak obory zedník, zámečnick a dřevař. Podrobné rozložení výzkumného souboru podle studovaných oborů znázorňuje následující tabulka.

Tabulka 3: Rozložení výzkumného souboru dle studovaného oboru

		Počty respondentů (N =70)		
		dívky	chlapci	celkem D a Ch
Obor	Pekař	2	1	3
	Zámečnick	-	2	2
	Autoopravář	-	6	6
	Opravář	-	5	5
	Cukrář	7	-	7
	Kuchař	8	2	10
	Módní dekoratérka	3	-	3
	Prodavač	5	-	5
	Pečovatel	5	-	5
	Chovatel zvířat	1	3	4
	Aranžér květin	3	1	4
	Zahradník	1	3	4
	Zedník	-	2	2
	Truhlář	-	7	7
	Tesař	-	3	3
	Dřevař	-	-	0
Celkem		35	35	70

Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

4.3 Charakteristika místa šetření

Výzkumné šetření bylo realizováno v Odborném učilišti Chroustovice, kde pracuji 17 let jako vychovatelka na zdejším internátě. Odborné učiliště je zařazeno do sítě středních škol v České republice, jeho zřizovatelem je od roku 2001 Pardubický kraj. Žáci jsou zde připravováni podle učebních plánů s využitím speciálně pedagogických metod. Uchazeči jsou ke studiu přijímáni v souladu s vyhláškou o přijímání žáků na střední školy. Mohou si vybrat z šestnácti různých oborů, z nichž je jeden obor jednoletý, jeden obor dvouletý a ostatní nabízené obory jsou tříleté. Učební obory jsou určeny žákům všech typů základních škol, především pak žákům základních škol praktických, případně žákům se zdravotním postižením nebo zdravotním znevýhodněním, kteří doloží doporučení pedagogicko-poradenského zařízení. Absolventi všech oborů po úspěšném vykonání závěrečných zkoušek získávají výuční list.

Odborné učiliště je situováno do rozlehlého zámeckého areálu, který má svou dlouholetou historii. Původně renesanční zámek nechal postavit v 16. století Zachariáš Slavata z Chlumu na místě zpustlé gotické vodní tvrze, která je v historických pramenech poprvé zmiňována od roku 1406. V průběhu let se zde vystříдалo několik dalších majitelů, zámek byl několikrát přestavěn a rokokovou přestavbou zahájenou roku 1779 tehdejším majitelem Filipem Kinským získala budova zámku v podstatě dnešní vzhled. Posledními majiteli byl rod Thurn-Taxisů, kterým zámek sloužil do roku 1919 (<http://chroustovice.cz>, online, 2015-08-12).

Svou tradici má i využití zámeckého areálu pro školské účely, kterým slouží nepřetržitě od 20. let 20. století. Nejdříve zde byla umístěna pobočka tuberkulózní léčebny v Košumberku. Za okupace byl zámek propůjčen Dívčímu výchovnému ústavu Kostomlaty. V ústavu vedle civilních zaměstnanců pracovaly i řádové sestry sv. Karla Boromejského. V roce 1948 zámek vyhořel. Po jeho obnově v zámku vznikl 1. března roku 1949 Zvláštní chlapecký domov pro mentálně postiženou mládež. Roku 1950 bylo zařízení transformováno na Zemědělský domov pro mládež vyžadující zvláštní péči. K další změně došlo roku 1955, kdy ze Zemědělského domova vznikla Zvláštní učňovská škola internátní. Po další několikeré změně názvu se zámecká škola postupně

proměňovala v moderní speciální školu. Od roku 2001 je majitelem Pardubický kraj (<http://chroustovice.cz>, online, 2015-08-12).

4.4 Výběr a popis výzkumných metod

Praktická část práce využívá ke sběru dat kvantitativní výzkumné metody, strukturované interview a dotazník. Obě použité metody byly přizpůsobeny specifickým jedinců s lehkým mentálním postižením. Zohledňovaly rozumové schopnosti respondentů a důraz byl kladen též na co největší srozumitelnost.

První část výzkumného šetření byla realizována prostřednictvím strukturovaného interview. Volbu této metody podpořila i různorodost rodinného zázemí respondentů. Pro potřeby tohoto výzkumného šetření bylo sestaveno nestandardizované strukturované interview, které tvořilo 9 otázek, 5 otázek bylo otevřených a 4 uzavřené. Otázky byly zacíleny do oblasti rodiny, rodinného a ekonomického zázemí žáků, dále pak na jejich postoje a názory na výchovu a manželství. Poslední dvě otázky měly identifikační charakter a byly zaměřeny na věk respondenta, studovaný obor a ročník studia (originální podoba strukturovaného interview – viz příloha A).

Interview je upřednostňováno před dotazníkem v případech, kdy respondenti mají problémy s psaným slovem a nedostatečně ovládají psaní a čtení, např. děti, starší osoby a jedinci s nedostatečnou gramotností nebo hledáme-li bezprostřední, osobní a důvěrné odpovědi (Gavora, 2010).

Druhá část výzkumu byla realizována pomocí dotazníkového šetření. Použit byl nestandardizovaný dotazník. Využití standardizovaného dotazníku znemožňovaly individuální zvláštnosti jedinců s lehkým mentálním postižením, dotýkající se v různém rozsahu a hloubce celé jejich osobnosti, především však rozumových schopností. Standardizované dotazníky mnohdy obsahují abstraktní a pro tyto jedince těžko uchopitelné hodnoty (např. svoboda, mír, demokracie, společenská prestiž).

Otázky byly voleny různorodé, co nejkompaktněji postihující danou problematiku, ale současně zohledňující rozumové schopnosti respondentů. Dotazník byl anonymní, respondenti jej vyplňovali samostatně, dle vlastního přesvědčení. Všem respondentům bylo před samotným vyplňováním dotazníku podrobně vysvětleno, jak se má dotazník vyplňovat. V dotazníku bylo použito 17 otázek, 15 z nich se týkalo hodnot

a hodnotové orientace (jednalo se o otázky trichotomické, nabízející tři možné varianty odpovědi – ano, ne, nevím), 1 otázka se zabývala vnějšími vlivy působícími na hodnotovou orientaci dospívajících, poslední otázka pak měla identifikační charakter (zjišťovala pohlaví respondenta).

U obou použitých metod byla zásadní volba a formulace otázek, v dotazníku i volba typu otázek. Při tvorbě dotazníku hrála důležitou roli i jeho grafická úprava – zvýraznění písma, podtrhávání pasáží, barevnost (originální podoba dotazníku, který byl předkládán respondentům, viz příloha B).

Výzkumné šetření bylo realizováno na internátě OU Chroustovice po předchozí domluvě s vedením školy. Všichni oslovení žáci souhlasili se zařazením do výzkumného šetření, výborně spolupracovali, vzorně vyplnili dotazník a zodpověděli otázky kladené v interview. Výzkumným šetřením byla získána data celkem od 70 respondentů. Tato data byla zpracována pomocí matematicko-statistických metod a pro jejich vyhodnocení byly použity tabulky a grafy.

4.5 Časová organizace výzkumu

Realizace empirické části bakalářské práce se uskutečnila v pěti etapách.

Časový harmonogram výzkumu

- Říjen, listopad, prosinec 2014 – rešerše a studium odborné literatury vztahující se k danému tématu, stanovení výzkumných problémů.
- Leden, únor, březen 2015 – volba výzkumných metod, příprava strukturovaného interview a dotazníku.
- Duben, květen 2015 – sběr dat pomocí strukturovaného interview a dotazníku.
- Červen, červenec, srpen 2015 – vyhodnocení a analýza dat, zpracování a interpretace výsledků.
- Září – leden 2015/16 – závěrečné zpracování bakalářské práce.

4.6 Výsledky výzkumného šetření

Interpretace výsledků výzkumného šetření je stejně jako samotné šetření rozčleněna na dvě části. První z nich je zaměřena na rodinu a rodinné prostředí dospívajících žáků odborného učiliště, snaží se zmapovat a postihnout jejich názory na výchovu a význam rodiny a v neposlední řadě i postoje respondentů k manželství. Druhá část je zacílena na hodnoty a hodnotovou orientaci dospívajících s lehkým mentálním postižením, snaží se zjistit, jaké hodnoty jsou pro ně důležité a které hodnoty naopak preferují nejméně. Získaná data jsou vyhodnocena a zpracována pomocí matematicko-statistických metod. Výsledky jsou pro přehlednost prezentovány pomocí tabulek a grafů.

4.6.1 Rodina a rodinné prostředí žáků

Rodina je nejdůležitější společenskou skupinou v životě člověka a je považována za nejvýznamnějšího zprostředkovatele hodnot. Základní funkce (biologická, výchovná, emocionální a ekonomická), které by rodina měla plnit, jsou pro vývoj každého jedince nenahraditelné. Kompletní a funkční rodina je pro zdravý vývoj dítěte velmi důležitá. Rozpadem rodiny ztrácí dítě možnost osvojit si mnoho pozitivních zkušeností, zvláště v oblasti chování v mužských a ženských rolích. Všechny tyto skutečnosti významně ovlivňují chování, jednání, postoje a hodnoty každého člověka.

První část výzkumného šetření se snaží na základě vyhodnocených odpovědí ze strukturovaného interview (otázky č. 1–4) charakterizovat rodinné prostředí, rodinné zázemí a ekonomickou situaci rodin, ze kterých respondenti pocházejí. Současně hledá souvislosti mezi zjištěnými skutečnostmi o rodinném prostředí respondentů a jejich postoji a názory na výchovu a manželství (otázky č. 5–7).

Strukturované interview tvořilo 9 otázek (5 otázek otevřených a 4 otázky uzavřené). Odpovědi na otázky č. 8 a 9 (věk; obor a ročník studia respondentů) jsou rozpracovány v podkapitole charakteristika výzkumného souboru. Detailní vyhodnocení odpovědí na otázky č. 1–7 je obsaženo v následující tabulce (viz tabulka 4), dále následuje grafické vyjádření a podrobný komentář výsledků této části šetření.

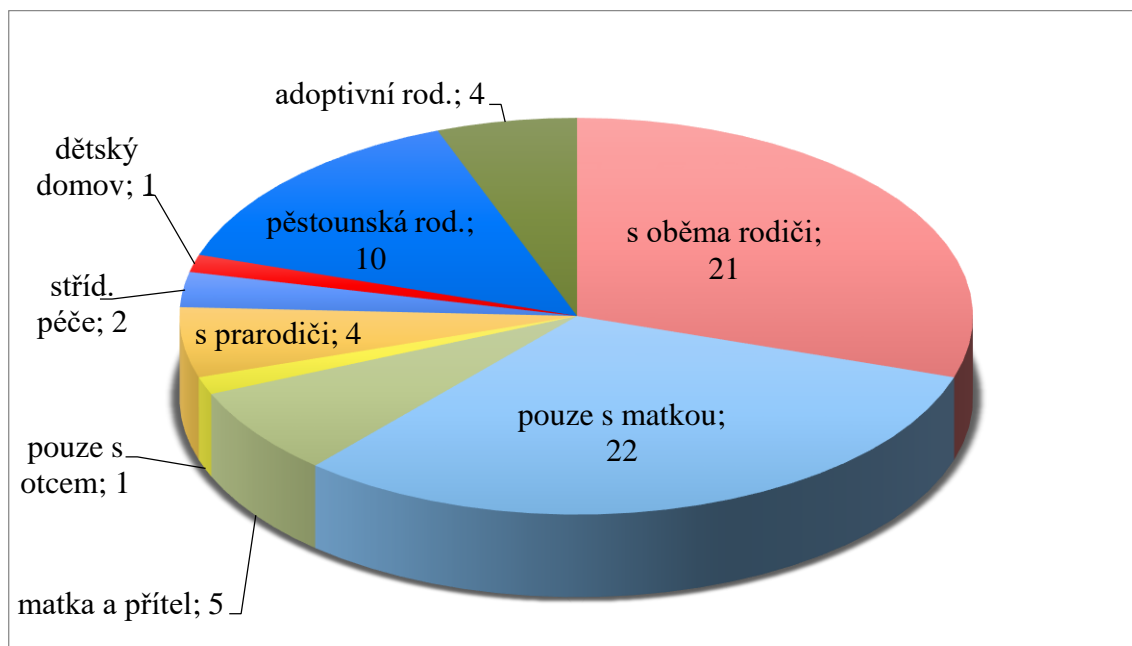
Tabulka 4: Strukturované interview – odpovědi

		Počty respondentů (N =70)				
		dívky	chlapci	celkem	podíl	
Otázka č. 1	ano žiji s oběma rodiči	11	10	21	30 %	
	ne, pouze s matkou	11	11	22	31 %	
	s matkou a jejím přítelem	1	4	5	7 %	
	ne, pouze s otcem	1	-	1	1 %	
	ne, žiji s prarodiči	2	2	4	6 %	
	střídavá péče	2	-	2	3 %	
	dětský domov	-	1	1	1 %	
	pěstounská rodina	5	5	10	14 %	
	adoptivní rodina	2	2	4	6 %	
Otázka č. 2	jedináček	3	2	5	7 %	
	1 sourozenec	9	7	16	23 %	
	2 sourozenci	11	7	18	26 %	
	3 sourozenci	5	11	16	23 %	
	4 sourozenci	2	4	6	9 %	
	5 a více sourozenců	5	4	9	13 %	
Otázka č. 3	matka ano	26	25	51	73 %	
	matka ne	invalidní d.	4	4	8	11 %
		úřad práce	1	2	3	4 %
		rodičovská d.	2	1	3	4 %
	nevím	-	1	1	1 %	
	prarodiče	babička - SD	2	2	4	6 %
	otec ano	27	25	52	74 %	
	otec ne	invalidní d.	1	1	2	3 %
		úřad práce	2	-	2	3 %
		zemřel	1	3	4	6 %
nevím	2	4	6	9 %		
prarodiče	dědeček - SD	2	2	4	6 %	
Otázka č. 4	velmi dobrá	-	2	2	3 %	
	spíše dobrá	15	15	30	43 %	
	spíše špatná	14	11	25	36 %	
	velmi špatná	5	7	12	17 %	
	nevím	1	-	1	1 %	
Otázka č. 5	ano, naprosto jinak	19	13	32	46 %	
	ne, budu stejná/ý	5	15	20	29 %	
	ještě nevím	11	7	18	26 %	
Otázka č. 6	ano, oba rodiče	27	25	52	74 %	
	ne, stačí pouze jeden	5	9	14	20 %	
	nevím	3	1	4	6 %	
Otázka č. 7	manželství	14	10	24	34 %	
	společné soužití partnerů	20	23	43	61 %	
	nevím	1	2	3	4 %	

Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Otázka č. 1: Žiješ ve společné domácnosti s oběma biologickými rodiči?

Graf 1: Rodinné prostředí respondentů



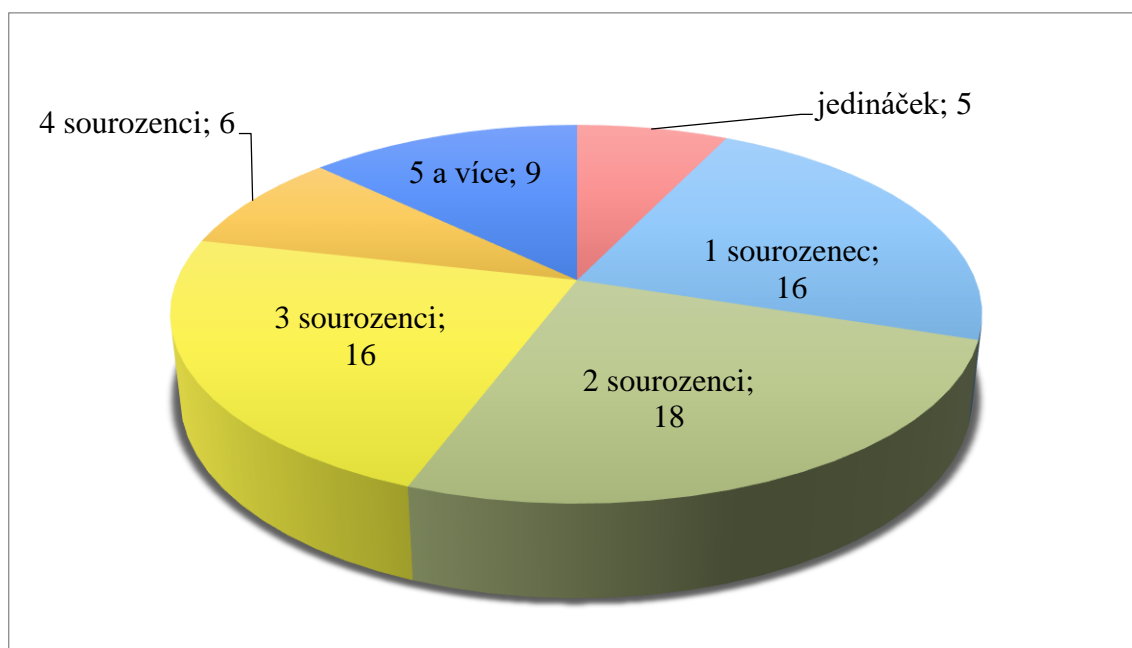
Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Komentář ke grafu 1 (otázka č. 1):

Vyhodnocením odpovědí respondentů na otázku č. 1 zjišťujeme, že výzkumný soubor můžeme rozdělit na tři části. První část žije s oběma biologickými rodiči ve společné domácnosti (21 respondentů), druhá část žije pouze s matkou, s matkou a jejím přítelem, pouze s otcem, ve střídavé péči obou rodičů nebo u prarodičů (34 respondentů) a zbývající část žije mimo biologickou rodinu, a to v dětském domově, v adoptivní nebo pěstounské rodině (15 respondentů).

Otázka č. 2: Kolik máš sourozenců?

Graf 2: Počet sourozenců



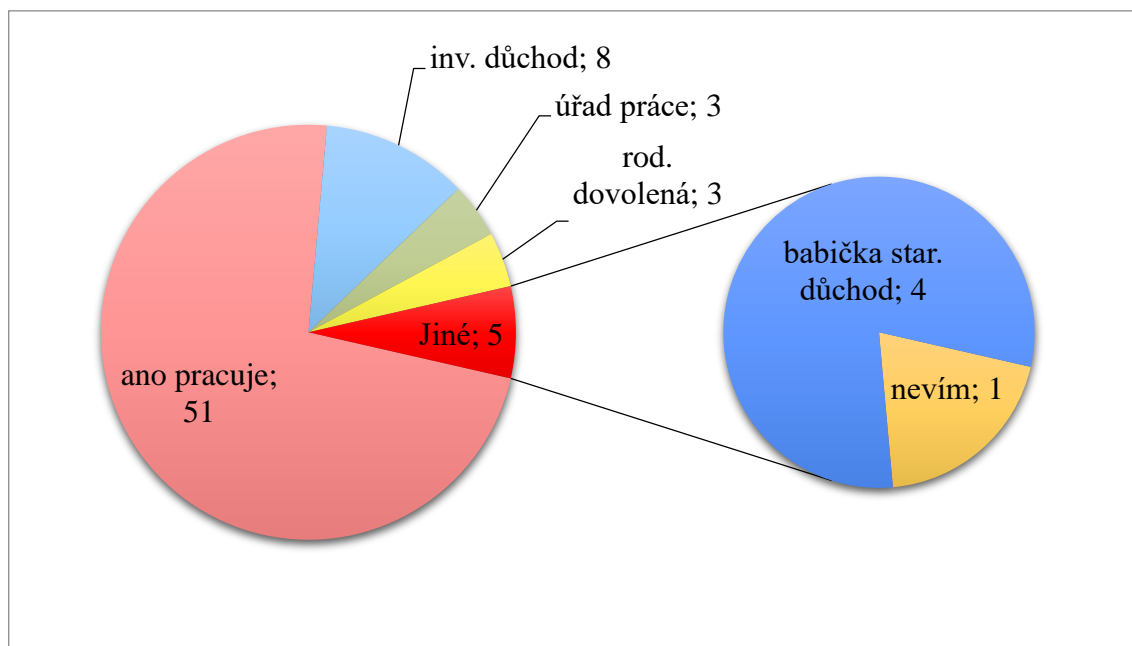
Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Komentář ke grafu 2 (otázka č. 2):

Z výsledku šetření, který je uveden v grafu 2 vyplývá, že 5 dotázaných žáků nemá žádného sourozence (jedná se o tři dívky a dva chlapce – jedna dívka žije pouze s matkou, druhá žije v adoptivní rodině a třetí v pěstounské rodině, jeden chlapec žije s prarodiči a druhý v adoptivní rodině) a 16 žáků má sourozence jednoho. Dále nám graf ukazuje, že 34 žáků má dva nebo tři sourozence a 15 dotázaných má čtyři, pět a více sourozenců.

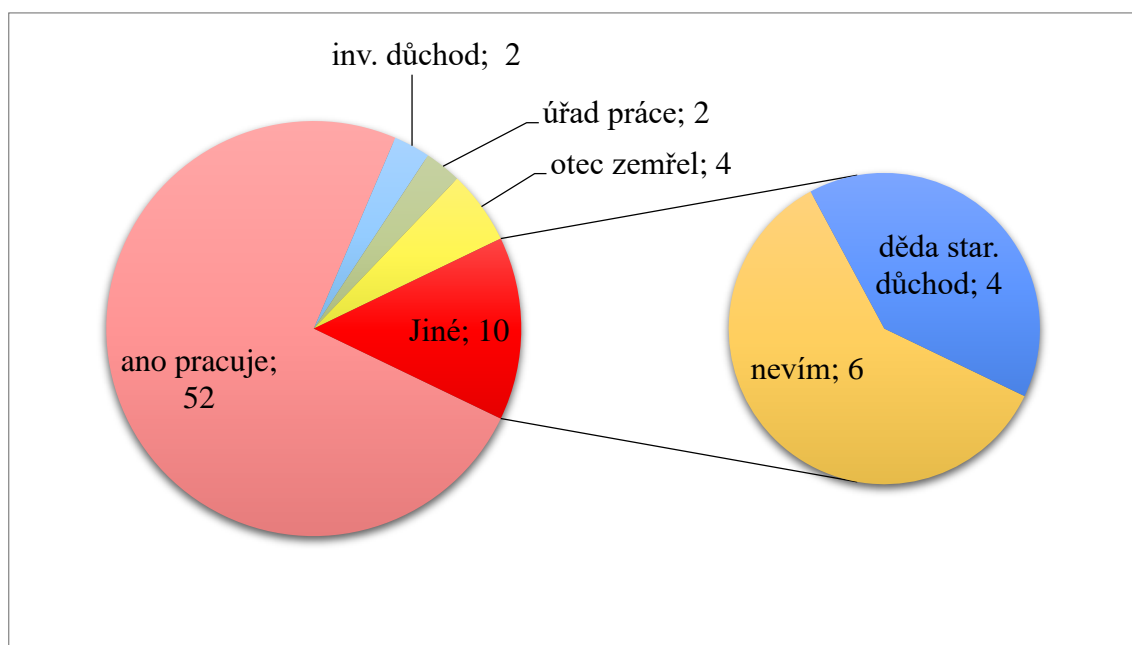
Otázka č. 3: Pracují rodiče?

Graf 3: Zaměstnanost rodičů (matky)



Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Graf 4: Zaměstnanost rodičů (otcové)



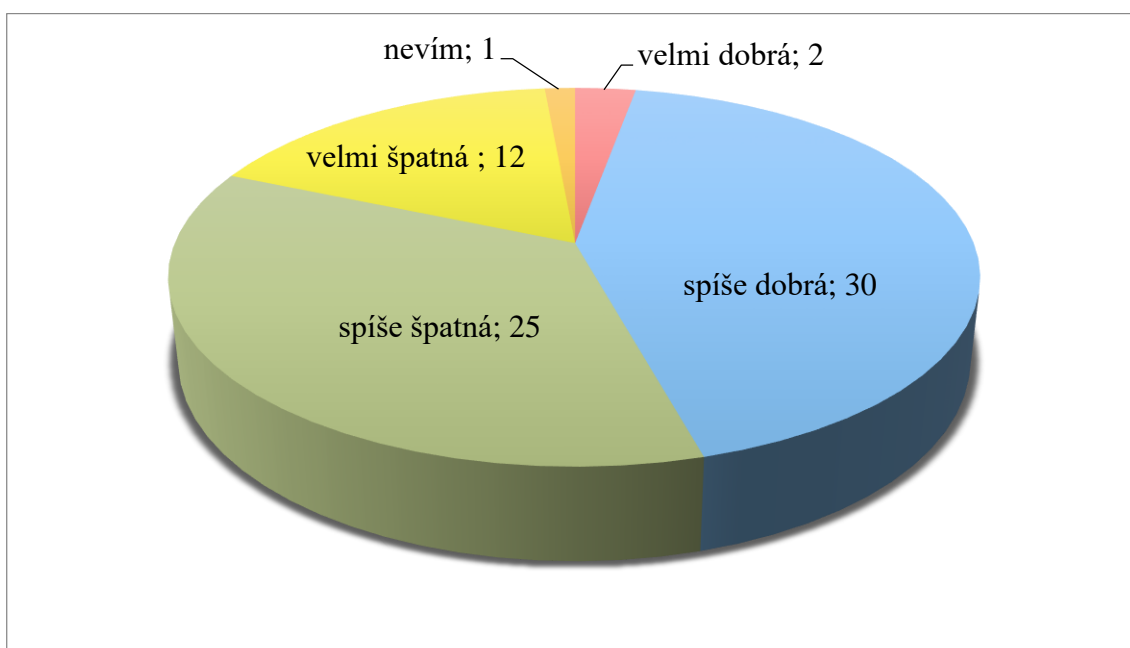
Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Komentář ke grafu 3 a grafu 4 (otázka č. 3):

Podrobné informace o ekonomické aktivitě zákonných zástupců žáků odborného učiliště znázorňuje graf 3 a graf 4. Z výsledků šetření vyplývá, že 51 matek a 52 otců je ekonomicky aktivních (mají stálé zaměstnání), 3 matky a 2 otcové jsou nezaměstnaní. Dále nám grafy ukazují, že 8 matek a 2 otcové pobírají invalidní důchod, 3 matky jsou na rodičovské dovolené, 4 babičky a 4 dědové pobírají starobní důchod.

Otázka č. 4: Jaká je finanční situace Vaší rodiny?

Graf 5: Finanční situace rodiny



Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Komentář ke grafu 5 (otázka č. 4):

Rozdíly ve finanční situaci rodin respondentů nám naznačuje graf 5. Na první pohled je patrné, že více než polovina žáků vnímá finanční situaci své rodiny jako špatnou, spíše špatnou finanční situaci uvádí 25 žáků a velmi špatnou finanční situaci 12 dotázaných. Naopak spíše dobrou finanční situaci rodiny uvádí 30 žáků a velmi dobrou 2 žáci. Odpověď nevím uvedla 1 žákyně.

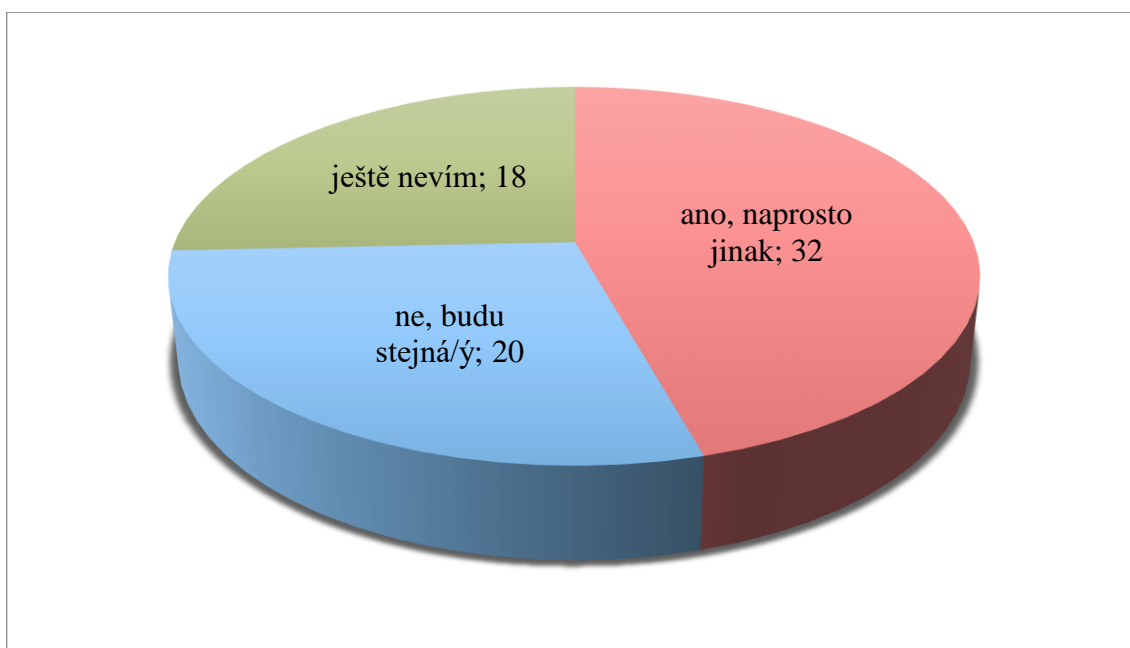
Finanční situace rodin, ze kterých žáci pocházejí, ovlivňuje i jejich hodnotovou orientaci. Tuto skutečnost nám potvrzují výsledky v druhé části výzkumného šetření. Např. z grafu 10 (Preference hodnot – společně celý výzkumný soubor, N =70) vyplývá, že respondenti přikládají velmi malou důležitost hodnotám úzce souvisejícím s finanční

situací rodiny. Hodnoty „mít hodně peněz“ a „mít věci, které nikdo nemá“ se umístily na samém konci žebříčku hodnot.

Další tři otázky strukturovaného interview byly zaměřeny na postoje a názory dospívajících žáků na výchovu a manželství. Výsledky šetření znázorňují následující tři grafy.

Otázka č. 5: Budeš vychovávat své děti jinak, než vychovávali rodiče Tebe?

Graf 6: Výchova dětí



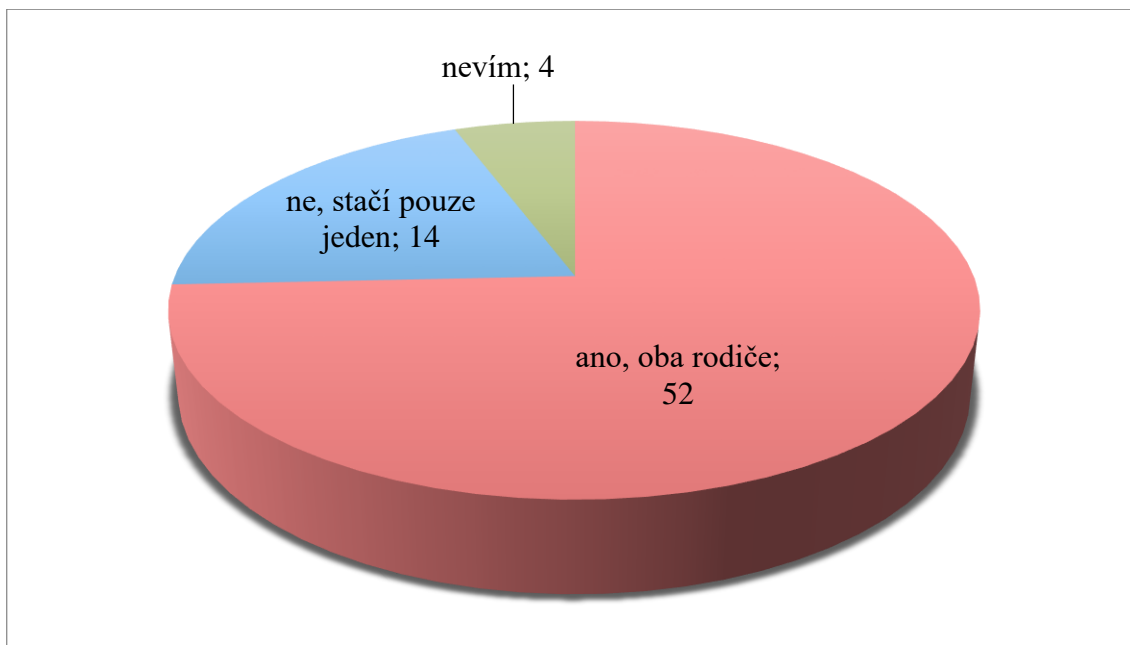
Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Komentář ke grafu 6 (otázka č. 5):

Téměř polovina dospívajících – 32 respondentů uvádí, že bude své děti vychovávat naprosto jinak, než byli vychováváni oni sami. Naopak 20 dotazovaných se kloní ke stejnému modelu výchovy, který praktikují jejich rodiče, a 18 respondentů odpovědělo, že ještě neví.

Otázka č. 6: Myslíš si, že je důležité, aby se na výchově dětí podíleli oba rodiče?

Graf 7: Participace rodičů na výchově



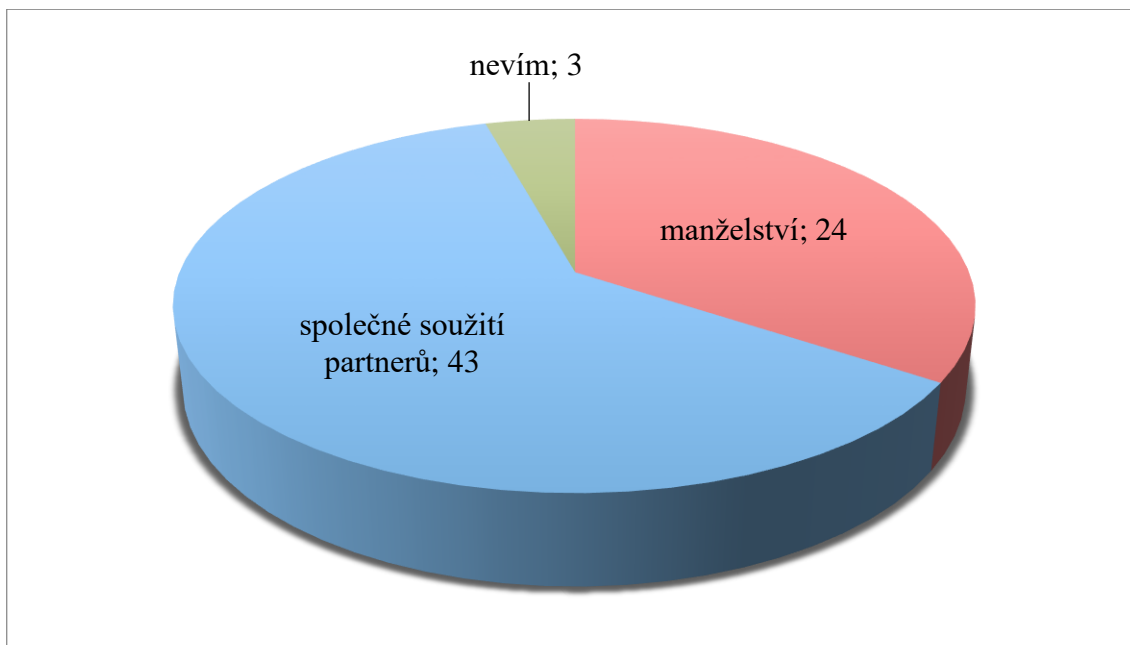
Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Komentář ke grafu 7 (otázka č. 6):

Graf 7 nám ukazuje, že téměř tři čtvrtiny respondentů – 52 žáků si myslí, že na výchově dětí by se měli podílet oba rodiče. Naopak 14 žáků uvádí, že na výchovu dětí stačí pouze jeden rodič. Odpověď „nevím“ uvedli 4 žáci.

Otázka č. 7: Při zakládání své vlastní rodiny budeš preferovat manželství nebo volné soužití partnerů (bez sňatku)?

Graf 8: Manželství a volné soužití partnerů



Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Komentář ke grafu 8 (otázka č. 7):

Poslední otázka strukturovaného interview hledala rozdíly v názorech dospívajících na manželství a volné soužití partnerů bez sňatku. Vyhodnocením odpovědí respondentů jsme zjistili, že 43 dotázaných preferuje volné soužití partnerů bez sňatku a manželství upřednostňuje 24 dotazovaných. „Nevím“ odpověděli 3 žáci.

Shrnutí výsledků první části výzkumného šetření

Vyhodnocením první části výzkumného šetření jsme získali důležité poznatky o rodině, rodinném a ekonomickém zázemí respondentů. Z výsledků výzkumného šetření (otázka č. 1) vyplývá, že pouze 21 žáků (30 %) žije ve společné domácnosti s oběma biologickými rodiči, naopak je zde vysoký počet žáků, kteří žijí mimo biologickou rodinu – pěstounská rodina, adoptivní rodina nebo dětský domov – celkem 15 žáků (21 %).

Dalším zajímavým zjištěním (otázka č. 2) je vyšší počet rodin s více jak čtyřmi dětmi – 31 respondentů (45 %) odpovědělo, že má 3 a více sourozenců. Naopak pouze 5 dotázaných (7 %) uvádí, že nemá žádného sourozence.

Vyhodnocením odpovědí na otázku č. 3 jsme zjistili, že 73 % rodičů je ekonomicky aktivních a 4 % rodičů nemají stálé zaměstnání.

Výsledky šetření (otázka č. 4) nám přinesly informace o ekonomickém zázemí respondentů – spíše dobrou finanční situaci uvádí 30 respondentů (43 %), jako spíše špatnou hodnotí finanční situaci rodiny 25 respondentů (36 %) a velmi špatnou finanční situaci uvádí 12 dotazovaných (17 %). Naopak finanční situaci jako velmi dobrou hodnotí 2 respondenti (3 %).

Z výsledků šetření (otázky č. 5–7) je patrné, že prostředí, ze kterého respondenti pocházejí, významně ovlivňuje jejich názory, postoje a hodnoty.

Vyhodnocením odpovědí na otázku č. 5 jsme zjistili, že 32 respondentů (46 %) chce vychovávat své děti naprosto jinak, než byli vychováváni oni sami a 20 respondentů (29 %) uvádí, že budou vychovávat své děti stejně, jako vychovávali rodiče je samotné. Poměrně vysoký počet respondentů – 18 (26 %) uvedlo u této otázky odpověď „nevím“.

Otázka č. 6 se zaměřila na názory respondentů týkající se účasti obou rodičů na výchově. Ačkoliv z úplné biologické rodiny pochází pouze 21 respondentů, výsledky šetření nám ukazují, že 52 respondentů (74 %) je přesvědčeno, že na výchově dětí by se měli podílet oba rodiče. Naopak 14 respondentů (20 %) si myslí, že na výchovu stačí pouze jeden rodič.

Otázka č. 7 se zabývala názory respondentů na manželství a volné soužití partnerů bez sňatku. Volné soužití partnerů bez sňatku preferuje 43 respondentů (61 %), zatímco manželství upřednostňuje 24 respondentů (34 %). Odpověď „nevím“ uvedli 3 dotazovaní (4 %).

První část výzkumného šetření nám přinesla důležité informace a poznatky o rodinách respondentů – z jakých rodin respondenti pocházejí, kolik mají sourozenců, zda mají rodiče stálé zaměstnání a jaká je ekonomická situace těchto rodin. Zjištěné skutečnosti odhalují velké rozdíly v rodinném zázemí jednotlivých respondentů, což se promítá do názorů, postojů i hodnot respondentů.

4.6.2 Hodnotová orientace dospívajících

Hodnoty vyjadřují vztah člověka ke světu. Pomáhají mu začlenit se do společnosti a zaujmout zde určitou pozici. Hodnoty se formují ve složitých procesech, probíhajících po celý život člověka a jsou ovlivňovány celou řadou činitelů. „Svět hodnot“ není výsadou pouze intaktních jedinců, ale tvoří důležitou součást života i většiny osob s postižením.

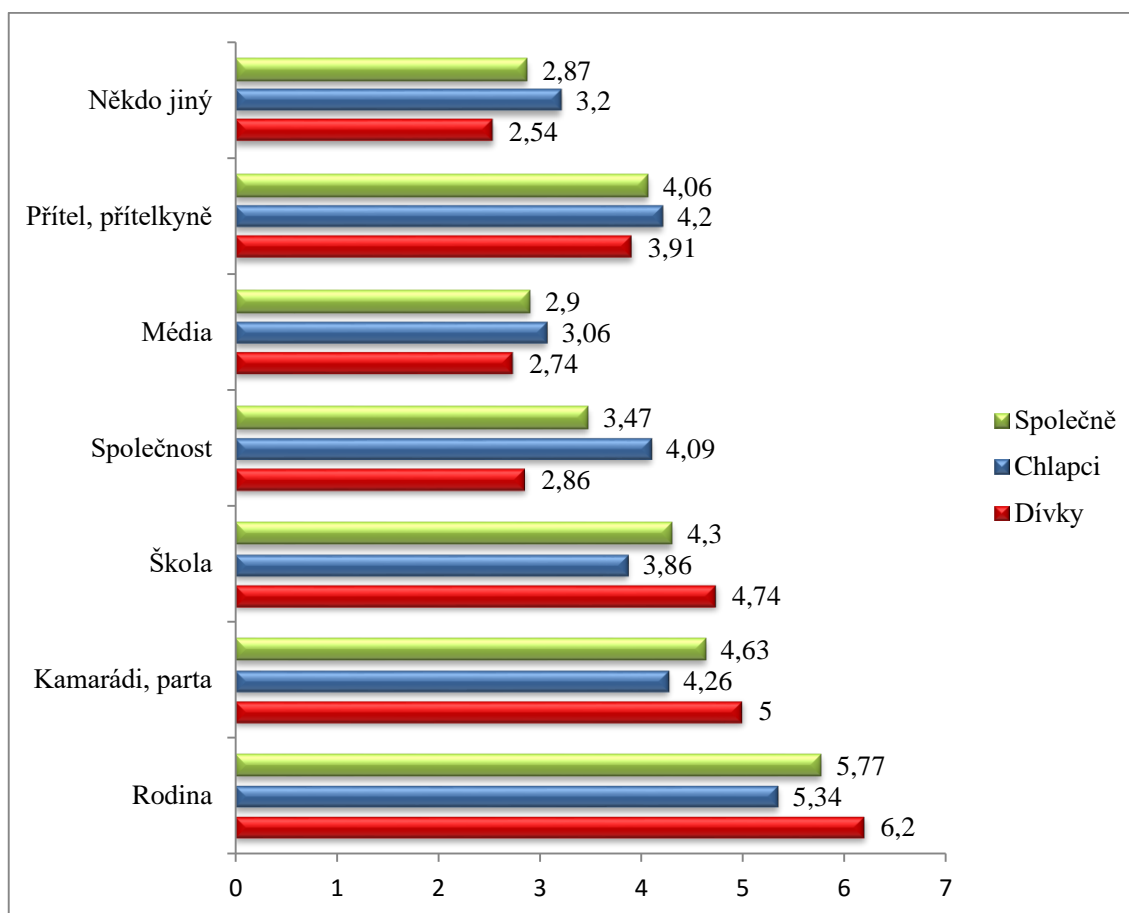
Druhá část výzkumného šetření si klade za cíl prostřednictvím dotazníkového šetření zjistit, jaká je hodnotová orientace dospívajících s lehkým mentálním postižením, které hodnoty považují za důležité a které pro ně naopak mají nejmenší význam. Na základě zjištěných preferencí hodnot sestavit žebříčky hodnot dvou zkoumaných skupin respondentů (chlapci a dívky), porovnat je a hledat případné rozdíly.

Vyhodnocení dotazníkového šetření nám poskytlo řadu zajímavých informací. Výsledky šetření jsou prezentovány v následujících grafech a tabulkách a doplněny podrobným komentářem.

Hodnoty a hodnotová orientace každého člověka je ovlivňována mnoha vnitřními i vnějšími činiteli, do dotazníku bylo vybráno šest nejdůležitějších vnějších vlivů (rodina; kamarádi a parta; škola; společnost jako celek; média; přítel – přítelkyně), sedmou položkou byla možnost „někdo jiný“ (zajišťující respondentům jistou možnost úniku). Zajímalo nás, jakou míru vlivu jim dospívající připisují.

Otázka č. 1: Kdo nebo co ovlivňuje Tvé hodnoty?

Graf 9: Vnější činitele ovlivňující hodnoty dospívajících



Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Podíváme-li se na grafické znázornění výsledků odpovědí na 1. otázku, zjišťujeme, že dospívající chlapci i dívky uvádějí jako nejvýznamnějšího činitele ovlivňujícího jejich hodnoty rodinu (dívky – index 6,2 a chlapci 5,34). Zároveň si však můžeme všimnout, že index u položky rodina se mezi chlapci a děvčaty výrazně liší, a to téměř o celý jeden stupeň. Na druhém místě u obou skupin respondentů shodně figurují kamarádi a parta, u dívek index 5,0 a u chlapců 4,26. Na třetím místě se již názory respondentů rozcházejí, děvčata uvádějí školu s indexem 4,74 a chlapci uvádějí přítele, přítelkyni s indexem 4,2. Na čtvrté příčce u dívek figuruje přítel, přítelkyně (index – 3,91) a u chlapců společnost (index – 4,09). Na pátém, šestém a sedmém místě u děvčat potom nalezneme položky společnost, média a někdo jiný s indexem 2,86; 2,74 a 2,54. U chlapců poslední tři příčky obsadily položky škola, někdo jiný a média (s indexy 3,86; 3,2 a 3,06).

Otázky č. 2 až 15 byly zaměřeny na důležitost hodnot (zdraví – přátelé a kamarádi – rodina – vzdělání – čestné jednání a pravda – láska – mít hodně peněz – práce, která mě baví – maximálně si užívat života – mít osobu, které důvěřuji – můj vzhled – pomáhat těm, kteří to potřebují – mít hezké věci, které nikdo nemá – věřit v Boha – založit si vlastní rodinu a mít děti) pro dospívající jedince. Výsledky jsou rozpracovány do tabulek a grafů a doplněny podrobným komentářem.

Následující tabulky 5, 6 a grafy 10 a 11 ukazují podrobné vyhodnocení odpovědí respondentů na otázky č. 2 až 15.

Tabulka 5: Preference hodnot – společně celý výzkumný soubor (N =70)

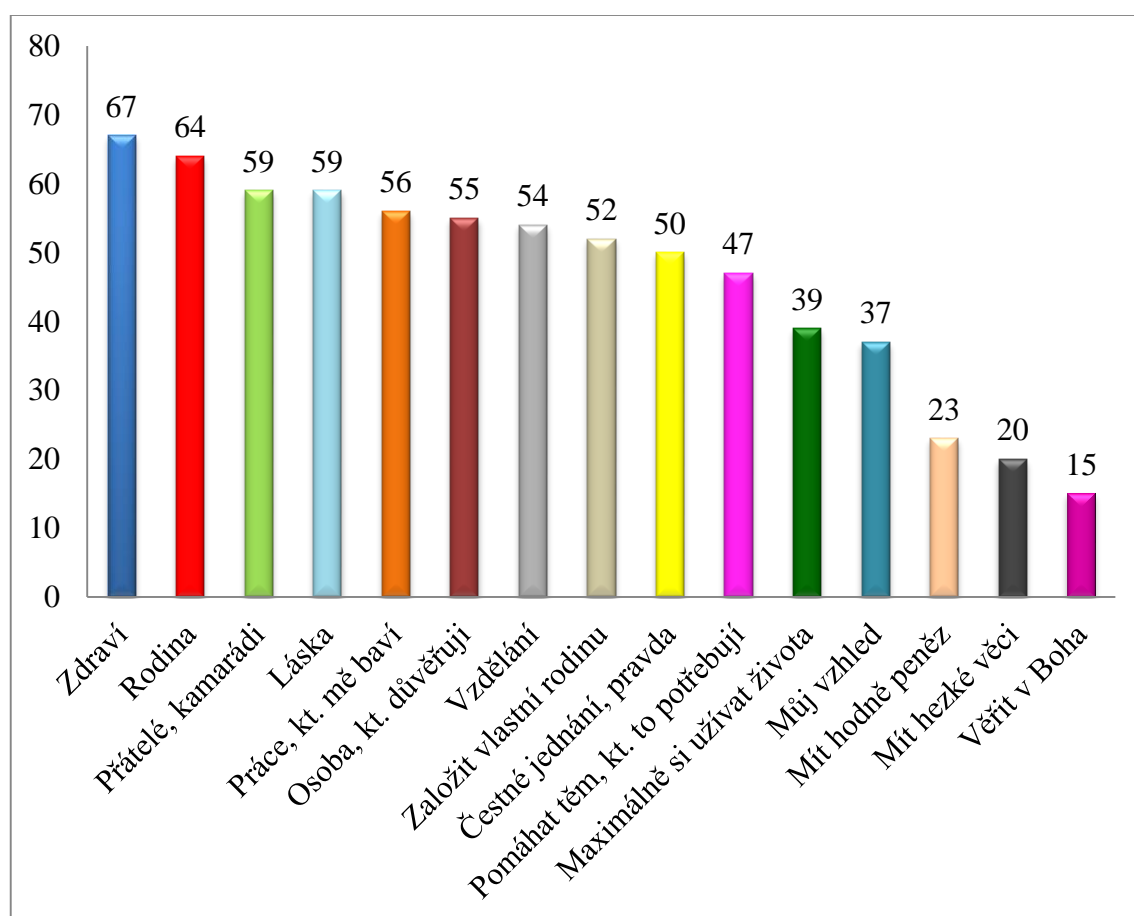
	Odpovědi respondentů (otázky č. 2 až 15)		
	ano	ne	nevím
Zdraví	67	2	1
Přátelé a kamarádi	59	6	5
Rodina	64	3	3
Vzdělání	54	10	6
Čestné jednání a pravda	50	10	10
Láska	59	5	6
Mít hodně peněz	23	30	17
Mít práci, která Tě baví	56	5	9
Maximálně si užívat života	39	15	16
Mít osobu, které důvěřuješ	55	8	7
Tvůj vzhled	37	21	12
Pomáhat těm, kteří to potřebují	47	8	15
Mít hezké věci, které nikdo nemá	20	39	11
Mít víru v Boha	15	36	19
Založit si vlastní rodinu a mít děti	52	5	13

Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Tabulka 5 a graf 10 shrnují výsledky šetření výzkumného souboru jako celku, tedy dospívajících dívek i chlapců společně. Na první pohled je z výsledků patrné, že mezi nejpreferovanější hodnoty dospívajících s lehkým mentálním postižením patří hodnoty zdraví (67 odpovědí ano), rodina (64), přátelé a kamarádi a láska (shodně 59 odpovědí ano). Poté následují hodnoty – práce, která mě baví (56 odpovědí ano) – osoba, které důvěřuji (55) – vzdělání (54) – založit si vlastní rodinu a mít děti (52) – čestné jednání a pravda (50). Za méně důležité považují respondenti hodnoty – pomáhat těm, kteří to potřebují (47) – maximálně si užívat života (39) – můj vzhled (37 odpovědí ano). Nejméně preferovanými jsou pak hodnoty – mít hodně peněz (23 respondentů

odpovědělo ano) – mít hezké věci, které nikdo nemá (20) – víra v Boha (15 odpovědí ano). Zajímavé skutečnosti zjišťujeme i při podrobnějším prozkoumání záporných odpovědí. Dva respondenti uvádějí, že pro ně není důležité zdraví (jeden odpověděl „nevím“), šest dotázaných nepovažuje za důležité přátele a kamarády (pět uvádí „nevím“) a pro tři dospívající není důležitá rodina (tři rovněž odpověděli „nevím“). Výsledky šetření nám ukazují, že pro dospívající s lehkým mentálním postižením je důležité zdraví, pevné sociální vazby (rodina; přátelé a kamarádi) a láska.

Graf 10: Preference hodnot – společně celý výzkumný soubor (N=70)

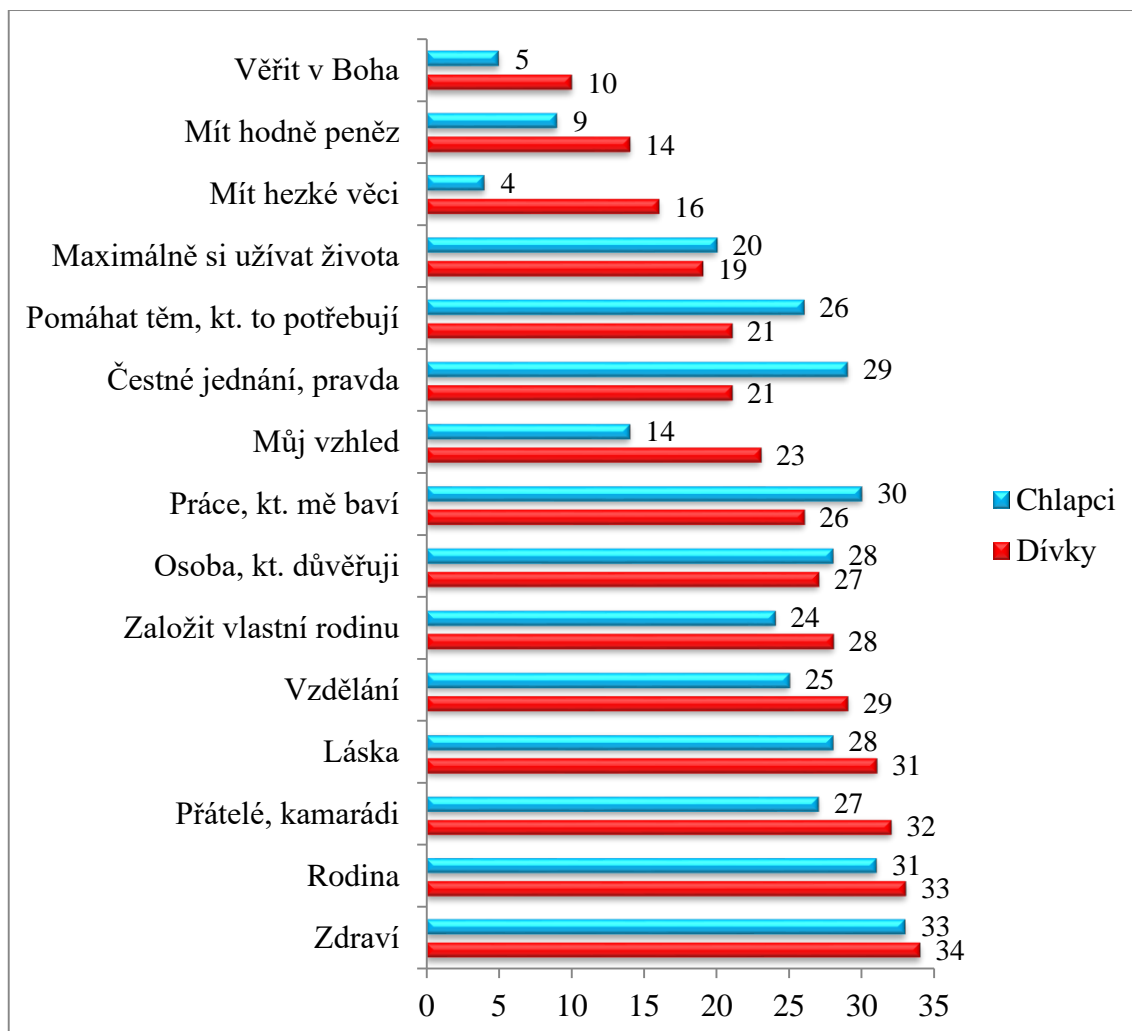


Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Pro lepší porovnání preferencí hodnot jsou v grafu 11 a tabulce 6 výsledky šetření u souborů dívek a chlapců prezentovány samostatně. Při pohledu na graf zjišťujeme, že dospívající dívky (34 a 33 odpovědí ano) i chlapci (33 a 31) považují shodně za nejdůležitější hodnoty zdraví a rodina a za nejméně důležité pak hodnoty – mít hezké věci, které nikdo nemá – mít hodně peněz – věřit v Boha. Shodu obou pohlaví

v preferencích vidíme též u hodnot – osoba, které důvěřuji a maximálně si užívat života (dívky – 27 a 19 ano a chlapci 28 a 20).

Graf 11: Preference hodnot – soubory dívek a chlapců samostatně



Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Naopak největší rozdíly jsou patrné u hodnot – mít hezké věci, které nikdo nemá – můj vzhled – čestné jednání a pravda (u děvčat 16; 23 a 21 odpovědí ano a u chlapců 4; 14; a 29). U ostatních nabízených hodnot již nejsou rozdíly v preferencích tak markantní, z čehož vyplývá, že jim dospívající přisuzují přibližně stejnou míru důležitosti bez ohledu na pohlaví. Důležitým zjištěním pro nás zůstává, že mezi dospívajícími dívkami a chlapci existují rozdíly v preferencích hodnot, současně však nacházíme hodnoty, kterým přisuzují stejnou důležitost.

Tabulka 6: Preference hodnot – soubory dívek a chlapců samostatně

	Odpovědi respondentů (otázky č. 2 až 15)					
	dívky			chlapci		
	ano	ne	nevím	ano	ne	nevím
Zdraví	34	0	1	33	2	0
Přátelé a kamarádi	32	1	2	27	5	3
Rodina	33	1	1	31	2	2
Vzdělání	29	4	2	25	6	4
Čestné jednání a pravda	21	7	7	29	3	3
Láska	31	1	3	28	4	3
Mít hodně peněz	14	12	9	9	18	8
Mít práci, která Tě baví	26	2	7	30	3	2
Maximálně si užívat života	19	8	8	20	7	8
Mít osobu, které důvěřuješ	27	5	3	28	3	4
Tvůj vzhled	23	8	4	14	13	8
Pomáhat těm, kteří to potřebují	21	4	10	26	4	5
Mít hezké věci, které nikdo nemá	16	12	7	4	27	4
Mít víru v Boha	10	16	9	5	20	10
Založit si vlastní rodinu a mít děti	28	2	5	24	3	8

Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Posledním úkolem empirické části práce bylo sestavit a porovnat žebříčky hodnot dospívajících dívek a chlapců.

Tabulka 7: Žebříček – dívky

	Žebříček hodnot - dívky
1.	Zdraví
2.	Rodina
3.	Přátelé a kamarádi
4.	Láska
5.	Vzdělání
6.	Založit vlastní rodinu a mít děti
7.	Osoba, které důvěřuji
8.	Mít práci, která mě baví
9.	Můj vzhled
10.	Čestné jednání a pravda
	Pomáhat těm, kteří to potřebují
11.	Maximálně si užívat života
12.	Mít hezké věci, kt. nikdo nemá
13.	Mít hodně peněz
14.	Mít víru v Boha

Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Tabulka 8: Žebříček - chlapci

	Žebříček hodnot - chlapci
1.	Zdraví
2.	Rodina
3.	Mít práci, která mě baví
4.	Čestné jednání a pravda
5.	Láska
	Osoba, které důvěřuji
6.	Přátelé a kamarádi
7.	Pomáhat těm, kteří to potřebují
8.	Vzdělání
9.	Založit vlastní rodinu a mít děti
10.	Maximálně si užívat života
11.	Můj vzhled
12.	Mít hodně peněz
13.	Mít víru v Boha
14.	Mít hezké věci, kt. nikdo nemá

Zdroj: Autorka práce, 2016 (vlastní šetření)

Tabulky 7 a 8 nám ukazují žebříčky hodnot, které byly sestaveny na základě vyhodnocených odpovědí jednotlivých respondentů v dotazníkovém šetření. Hodnoty jsou uspořádány sestupně a jejich pořadí je určeno důležitostmi, kterou jim dospívající připisují. Pro lepší přehlednost a snadné porovnávání uvádíme žebříčky hodnot vedle sebe.

Při pohledu na žebříčky hodnot dospívajících dívek a chlapců jsou patrné rozdíly. Porovnáním žebříčků zjišťujeme, že první dvě místa u obou skupin respondentů shodně obsadily hodnoty zdraví a rodina, ale od třetího místa se žebříček hodnot chlapců a dívek odlišuje. Děvčata považují za třetí nejdůležitější hodnotu přátelé a kamarádi, poté následuje láska, vzdělání (u chlapců až na osmém místě), založit si vlastní rodinu (chlapci deváté místo), osoba, které důvěřuji, mít práci, která mě baví.

U chlapců je třetí nejvýznamnější hodnotou mít práci, která mě baví, následuje čestné jednání a pravda na čtvrtém místě, hodnoty láska a osoba, které důvěřuji (u děvčat sedmé místo) pak se shodným umístěním na místě pátém. Až na šestou příčku řadí chlapci hodnotu přátelé a kamarádi (u dívek obsadila třetí místo) a sedmá příčka patří hodnotě pomáhat těm, kteří to potřebují.

Zajímavé je též zjištění, že dívky řadí hodnoty čestné jednání a pravda a pomáhat těm, kteří to potřebují (u chlapců čtvrté a sedmé místo) až na desátou příčku za hodnotu můj vzhled.

Hodnota maximálně si užívat života figuruje v žebříčku hodnot chlapců i dívek na desátém, respektive jedenáctém místě. Nejmenší důležitost z nabízených hodnot připisují dívky i chlapci hodnotám mít hezké věci, které nikdo nemá (dívky dvanácté, chlapci čtrnácté – poslední místo), mít hodně peněz (dívky třinácté a chlapci dvanácté pořadí), mít víru v Boha (děvčata čtrnáctá a chlapci třináctá pozice).

Shrnutí výsledků druhé části výzkumného šetření

Druhá část výzkumného šetření byla zacílena na hodnoty a hodnotovou orientaci adolescentů s lehkým mentálním postižením, kteří jsou žáky odborného učiliště. Pomocí dotazníkového šetření zjišťovala, jaké hodnoty jsou pro dospívající dívky a chlapce důležité, a kterým naopak připisují nejmenší důležitost.

Dotazníkové šetření bylo směřováno do dvou oblastí. První část se zabývala vnějšími činiteli působícími na hodnoty a hodnotovou orientaci respondentů

a zjišťovala, které z nich považují dospívající za nejdůležitější. Druhá část se zaměřila na preference hodnot dospívajících a důležitost nabízených hodnot v dotazníku pro výzkumný soubor jako celek, ale i v závislosti na pohlaví každého respondenta.

Výsledky šetření nám ukazují, že dospívající považují za nejvýznamnější činitele ovlivňujícího jejich hodnoty rodinu, kamarády a partu. Naopak nejmenší důležitost připisují děvčata společnosti, médiím a položce „někdo jiný“. Chlapci uvádějí na posledních třech příčkách položky škola, „někdo jiný“ a média.

Vyhodnocením výsledků preferencí hodnot zjišťujeme, že respondenti považují za nejvýznamnější hodnoty zdraví a rodina. Naopak nejmenší význam pro ně mají hodnoty – mít hezké věci, které nikdo nemá – mít hodně peněz – věřit v Boha.

Zajímavé skutečnosti přináší i vzájemné srovnání žebříčků hodnot chlapců a dívek. Nacházíme zde opět shodu, kdy na prvních dvou místech žebříčku hodnot figurují zdraví a rodina. Od třetího do jedenáctého místa jsou však mezi žebříčky dívek a chlapců rozdíly. Poslední místa v žebříčku a tudíž i nejmenší důležitost připisují shodně dívky i chlapci hodnotám – mít hezké věci, které nikdo nemá – mít hodně peněz – mít víru v Boha.

4.7 Interpretace a diskuze výsledků

Výzkumné šetření bylo zaměřeno na hodnoty a hodnotovou orientaci adolescentů s lehkým mentálním postižením – žáky odborného učiliště. Již v úvodu praktické části byly formulovány dva výzkumné problémy, které spolu úzce souvisí – rodinné prostředí žáků a preference hodnot dospívajících s lehkým mentálním postižením. Jejich propojenost hraje důležitou roli v procesu utváření hodnot a hodnotové orientace každého člověka.

Výzkumné šetření hledalo odpovědi na následující čtyři otázky, které byly formulovány v závislosti na stanovených výzkumných problémech. Na základě těchto otázek byly konstruovány hypotézy. Cílem výzkumného šetření bylo tyto hypotézy potvrdit nebo vyvrátit.

Výzkumné otázky

1. Žijí respondenti ve společné domácnosti s oběma biologickými rodiči?
2. Budou respondenti při zakládání vlastní rodiny preferovat manželství nebo volné soužití bez sňatku?
3. Jakou míru důležitosti připisují respondenti hodnotám „zdraví“ a „rodina“?
4. Vyskytují se rozdíly v preferenci hodnot dvou zkoumaných skupin respondentů – chlapců a dívek?

Hypotézy

H1: Úplnost rodiny ovlivňuje formování určitých hodnot u jedinců s lehkým mentálním postižením.

H2: Volné soužití bez sňatku bude respondenty upřednostňováno před manželstvím.

H3: Hodnoty „zdraví“ a „rodina“ budou respondenty považovány za nejdůležitější z nabízených hodnot.

H4: V hodnotové orientaci dvou zkoumaných skupin respondentů – chlapců a dívek, budou rozdíly.

H1: Úplnost rodiny ovlivňuje formování určitých hodnot u jedinců s lehkým mentálním postižením.

Vyhodnocením výsledků výzkumného šetření (strukturované interview – otázka č. 1) jsme zjistili, že 21 žáků (30 %) žije ve společné domácnosti s oběma biologickými rodiči. Pouze s matkou, s matkou a jejím přítelem, pouze s otcem, ve střídavé péči obou rodičů nebo u prarodičů žije 34 žáků (48 %). Vysoký počet žáků žije mimo biologickou rodinu – pěstounská rodina, adoptivní rodina nebo dětský domov – celkem 15 žáků (21 %). V neúplné rodině nebo mimo biologickou rodinu žije 69 % žáků s lehkým mentálním postižením.

Úplnost rodiny významným způsobem formuje názory, postoje a hodnoty žáků s lehkým mentálním postižením, což nám dokazují výsledky výzkumného šetření (strukturované interview – otázky č. 5, 6 a 7). Tyto otázky se zabývaly názory

respondentů na výchovu vlastních dětí, participaci rodičů na výchově dětí, manželství a volné soužití partnerů bez sňatku.

Úplnost rodiny a rodinné zázemí úzce souvisí také s finanční situací rodin, ze kterých žáci s lehkým mentálním postižením pocházejí. K finanční situaci rodiny se respondenti vyjadřovali ve strukturovaném interview – otázka č. 4. Vyhodnocením odpovědí na tuto otázku jsme zjistili, že finanční situaci své rodiny jako špatnou vnímá 53 % respondentů, spíše špatnou finanční situaci uvádí 36 % a velmi špatnou finanční situaci 17 % dotázaných. Naopak spíše dobrou finanční situaci rodiny uvádí 43 % žáků a velmi dobrou 3 % respondentů.

Finanční situace rodin, ze kterých žáci pocházejí, ovlivňuje i jejich hodnotovou orientaci. Tuto skutečnost nám potvrzují výsledky v druhé části výzkumného šetření. Respondenti přikládají velmi malou důležitost hodnotám úzce souvisejícím s finanční situací rodiny. Hodnoty „mít hodně peněz“ a „mít věci, které nikdo nemá“ se umístily na samém konci žebříčku hodnot.

Navzdory těmto zjištěním nám výsledky výzkumného šetření ukazují, že hodnota „rodina“ má velký význam pro většinu dospívajících s lehkým mentálním postižením, bez ohledu na to, pocházejí-li z úplné či neúplné rodiny. V žebříčku hodnot se umístila na 2. příčce za hodnotou „zdraví“. Rodina je také respondenty považována za nejvýznamnějšího činitele ovlivňujícího jejich hodnoty (dívky – index 6,2 a chlapci 5,34).

Rodina je považována za nejvýznamnějšího socializačního činitele a zprostředkovatele hodnot (Valenta a Müller, 2007; Eyrovi, 2000). Tradiční model rodiny se vlivem působení moderní společnosti výrazně změnil. Mění a vyvíjí se nejen funkce rodiny, ale i její složení. Mezi trendy moderní rodiny v současné době patří především odkládání sňatků, pokles porodnosti, růst počtu dětí narozených mimo manželství, vysoká rozvodovost a vzrůstající problémy neúplných rodin (Havlík, Kořa, 2011). Výsledky našeho šetření, i když je nelze paušalizovat, tyto trendy potvrzují.

Hypotéza H1 byla potvrzena.

H2: Volné soužití bez sňatku bude respondenty upřednostňováno před manželstvím.

Z výsledků výzkumného šetření vyplývá, že volné soužití partnerů bez sňatku preferuje 43 respondentů (61 %), zatímco manželství upřednostňuje 24 respondentů (34 %).

Současná generace dospívajících neuznává „instituci manželství“. Důvody, proč respondenti v našem výzkumném šetření upřednostňují volné soužití partnerů bez sňatku před manželstvím, spatřujeme především v tom, z jakých rodin pocházejí. Velká část z nich žije v neúplných rodinách a prošli si rozvodem rodičů nebo žijí mimo biologickou rodinu. Domníváme se, že všechny tyto skutečnosti mají zásadní význam a ovlivní i další směřování dospívajících při zakládání vlastní rodiny. **Hypotéza H2 byla potvrzena.**

H3: Hodnoty „zdraví“ a „rodina“ budou respondenty považovány za nejdůležitější z nabízených hodnot.

Hodnoty zdraví a rodina jsou nejvýznamnějšími hodnotami dospívajících s lehkým mentálním postižením. Tyto dvě hodnoty mají pro respondenty absolutní charakter a za důležité je označují shodně dívky i chlapci. Posuzujeme-li výzkumný soubor jako celek, bez ohledu na pohlaví, ukazují nám výsledky šetření, že hodnota zdraví je důležitá pro 67 respondentů a hodnotu rodina preferuje 64 dotázaných. Rozdělením výzkumného souboru na dívky a chlapce, zjišťujeme, že hodnota zdraví je důležitá pro 34 dívek a 33 chlapců a hodnotu rodina preferuje 33 děvčat 31 chlapců.

Hodnota zdraví je považována za nejvýznamnější hodnotu ve všech věkových skupinách. Zdraví je prvotním předpokladem všech ostatních aktivit. Bez zdraví ztrácí pro člověka mnoho věcí svůj význam a smysl (Sak, Saková, 2004).

Hodnotě rodina přisuzují dospívající s lehkým mentálním postižením velký význam. Lze si to vysvětlit tím, že obvykle zůstávají v rodině delší dobu než intaktní jedinci. Proces emancipace od rodiny probíhá u těchto jedinců složitěji, trvá delší dobu a je ovlivněn mírou a hloubkou postižení. U některých jedinců neproběhne vůbec. **Hypotéza H3 byla potvrzena.**

H4: V hodnotové orientaci dvou zkoumaných skupin respondentů – chlapců a dívek, budou rozdíly.

Porovnáním výsledků výzkumného šetření zjišťujeme, že v hodnotové orientaci dívek a chlapců jsou patrné rozdíly. Největší rozdíly můžeme sledovat u hodnot – mít hezké věci, které nikdo nemá – můj vzhled – čestné jednání a pravda (u děvčat 16; 23 a 21 odpovědí ano a u chlapců 4; 14 a 29).

Hodnotová orientace je projevem osobní angažovanosti jedince na určitých hodnotách a hodnotových systémech. Vyjadřuje, které hodnoty jedinec preferuje a které odmítá, které považuje za klíčové a které naopak za okrajové (Dorotíková, 1998).

Hodnotová orientace jedince se v průběhu života mění a vyvíjí, závisí nejen na jeho věku, sociálním a společenském prostředí, ve kterém se nachází, ale i na psychických vlastnostech a výchově. Hodnotovou orientaci ovlivňuje i pohlaví jedince, hodnoty mužů mají spíše materialistickou povahu („mít“ než „být“) – majetek – plat – soukromé podnikání – úspěšnost v zaměstnání – společenská prestiž – hobby. Ženy naopak preferují hodnoty spojené s reprodukcí – láska – partner – rodina a děti – sociálně altruistické hodnoty – vzdělání – pravda a poznání (Sak, Saková, 2004).

Hypotéza H4 byla potvrzena.

Zda existují rozdíly v žebříčku hodnot dospívajících s lehkým mentálním postižením a dospívajících intaktních jedinců, jsme zjišťovali jejich porovnáním. Pro komparaci byly vybrány výsledky výzkumů z roku 2002 publikované Sakem, Sakovou (2004, s. 10–12), kde se autoři zabývali hodnotami současné mládeže. Z důvodu odlišné konstrukce našeho dotazníku a tudíž i výsledného žebříčku nebylo možné tyto výsledky porovnávat jako celek – náš žebříček obsahuje 15 hodnot – Sak, Saková (2004) uvádí 23 hodnot. Vybrali jsme proto pouze hodnoty shodné a porovnatelné – zdraví; rodina a děti (v našem žebříčku rodina a založit si vlastní rodinu a mít děti); láska; přátelství (v našem žebříčku přátelé a kamarádi); Bůh (mít víru v Boha). Pro srovnání byly vybrány výsledky věkové kategorie 19–23 let, která je nejbližší věkovému rozložení našeho výzkumného souboru.

Porovnáním výsledků výzkumů jsme zjistili, že hodnota zdraví zaujímá v našem žebříčku první místo stejně jako ve výzkumu Saka, Sakové (2004). Druhé místo v našem výzkumu obsadila hodnota rodina (naš výzkum se soustředil na rodinu

orientační). Bohužel Sak, Saková (2004) samostatně hodnotu rodina ve výzkumu neuvádí, ale zabývali se hodnotou rodina a děti, která se umístila na sedmém místě, stejně jako v našem žebříčku. Hodnoty láska a přátelé a kamarádi v našem žebříčku shodně obsadily třetí příčku, ve výzkumu Saka, Sakové (2004) obsadila láska druhé a přátelství páté místo. Poslední srovnávanou položkou byla hodnota mít víru v Boha, která v našem žebříčku obsadila poslední příčku a ve výzkumu Saka, Sakové (2004) figurovala na předposlední pozici.

Hodnotovou orientaci dospívajících jsme porovnávali i z pohledu hodnotové diference dle pohlaví. Ověřovali jsme, zda je hodnotová diference dospívajících dívek a chlapců v našem výzkumu podobná nebo shodná s mužskými a ženskými hodnotami, které uvádí Sak, Saková (2004, s. 14). Zjistili jsme, že dívky skutečně preferovaly hodnoty spojené s reprodukcí – láska (4. místo), rodina a děti (6. místo) a důraz kladly i na hodnotu vzdělání (5. místo). Naopak sociálně altruistické hodnoty – čestné jednání a pravda; pomáhat těm, kteří to potřebují, se dívek umístily až na 10. pozici. U chlapců nebyly v popředí jejich hodnotové orientace hodnoty materiálního charakteru, jak uvádí Sak, Saková (2004, s. 14), hodnoty – mít hodně peněz – mít věci, které nikdo nemá, obsadily až 12. a 14. místo. V popředí jsme našli hodnotu spíše altruistické povahy – čestné jednání a pravda (4. místo).

Srovnání výsledků výzkumů nám ukázalo, že se žebříček hodnot dospívajících s lehkým mentálním postižením a intaktních jedinců, alespoň v těch nejdůležitějších hodnotách, nijak diametrálně neodlišuje. Naopak rozdíly jsme našli v diferenciaci hodnotové orientace dle pohlaví. Největší rozdíly byly patrné v hodnotové orientaci chlapců.

Prostřednictvím výzkumného šetření byly analyzovány hodnoty a hodnotová orientace dospívajících s lehkým mentálním postižením. Komparací výsledků výzkumného šetření a stanovených hypotéz byla provedena jejich verifikace, čímž byly splněny všechny cíle, které jsme si stanovili v úvodu práce.

ZÁVĚR

Ústředním tématem bakalářské práce jsou hodnoty a hodnotová orientace adolescentů s lehkou mentální retardací. Již z názvu práce nám vyplývají tři oblasti problematiky – tři kapitoly, na které se orientovala teoretická část. Jsou to hodnoty a hodnotová orientace, období adolescence a mentální retardace. Cílem teoretické části bylo vymezit a definovat nejdůležitější pojmy, které souvisí s problematikou těchto tří oblastí a vytvořit tak teoretický základ pro praktickou část práce a výzkumné šetření.

Praktická část práce se zaměřila na hodnoty a hodnotovou orientaci dospívajících s lehkým mentálním postižením. V úvodu praktické části byly formulovány dva výzkumné problémy (rodinné prostředí žáků a preference hodnot dospívajících s lehkým mentálním postižením). Na základě těchto výzkumných problémů byly definovány čtyři výzkumné otázky a čtyři hypotézy.

Subjektem výzkumného šetření byli dospívající žáci odborného učiliště ve věku 18–25 let. Výzkumný soubor tvořilo 70 žáků, 35 dívek a 35 chlapců. Ke sběru dat byly použity kvantitativní výzkumné metody, strukturované interview a dotazník.

Cílem výzkumného šetření bylo analyzovat hodnoty a hodnotovou orientaci adolescentů s lehkým mentálním postižením. Získat poznatky o rodině a rodinném zázemí žáků. Dílčím cílem bylo sestavit a porovnat hodnotové žebříčky dvou zkoumaných souborů respondentů (chlapci a dívky).

První část výzkumného šetření nám přinesla důležité informace a poznatky o rodinách respondentů. Šetření nám ukázalo, že pouze 21 žáků (30 %) žije ve společné domácnosti s oběma biologickými rodiči, naopak mimo biologickou rodinu – pěstounská rodina, adoptivní rodina nebo dětský domov – žije celkem 15 žáků (21 %). Z výsledků šetření je patrné, že rodinné prostředí respondentů, významně ovlivňuje jejich názory na manželské a partnerské soužití, výchovu dětí a samozřejmě má vliv i na jejich hodnoty.

Z výsledků druhé části šetření vyplynulo, že nejdůležitějšími hodnotami pro dospívající jsou zdraví; rodina; přátelé a kamarádi a láska. Naopak za nejméně důležité považují hodnotu mít víru v Boha a hodnoty spojené s majetkem – mít hodně peněz; mít hezké věci, které nikdo nemá. Sestavením a porovnáním žebříčků hodnot dospívajících dívek a chlapců zjišťujeme, že první dvě místa u obou skupin respondentů shodně

obsadily hodnoty zdraví a rodina. Nejmenší důležitost z nabízených hodnot shodně připisují dívky i chlapci hodnotám mít hezké věci, které nikdo nemá; mít hodně peněz a mít víru v Boha. Největší rozdíly můžeme sledovat u hodnot mít hezké věci, které nikdo nemá; můj vzhled; čestné jednání a pravda.

Problematika hodnot a hodnotové orientace člověka je téma multidisciplinární, obsahově složité a široké. Nabízí nám množství různých interpretací a úhlů pohledu, protože každá společenskovední disciplína vypovídá o specifických hodnotách. Práce si nekladla za cíl postihnout tuto oblast v celém rozsahu, ale zaměřila se detailněji na hodnotovou orientaci adolescentů s lehkým mentálním postižením a jejich rodinné zázemí.

Význam a vliv školy na utváření hodnot a hodnotové orientace jedince není zanedbatelný, přesto jsou její možnosti v procesu formování hodnotové orientace dospívajících jedinců ohraničené. Znalost hodnot, které jsou pro dospívající důležité, nám může pomoci více jim porozumět a pochopit motivy jejich chování a jednání. Domníváme se, že tato práce a především její výsledky najdou využití nejen v mé praxi vychovatelky na internátě, ale mohou být využity i pedagogy ve výuce.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

- CAKIRPALOGLU, P., 2004. *Psychologie hodnot*. Olomouc: Votobia. ISBN 80-7220-195-6.
- ČAČKA, O., 2002. *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika*. 3.vyd. Brno: Doplněk. ISBN 80-7239-107-0.
- ČERNÁ, M. et al., 2009. *Česká psychopedie. Speciální pedagogika osob s mentálním postižením*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1565-3.
- DOLEJŠÍ, M., 1983. *K otázkám psychologie mentální retardace*. 3. vyd. Praha: Avicenum.
- DOROTÍKOVÁ, S., 1998. *Filosofie hodnot. Problémy lidské existence, poznání a hodnocení*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. ISBN 80-86039-79-X.
- EYROVI, L. a R., 2000. *Jak naučit děti hodnotám*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-360-9.
- GAVORA, P., 2010. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2. rozšířené české vyd. Brno: Paido. ISBN 978-80-7315-185-0.
- HAVLÍK, R. a J. KOŤA., 2011. *Sociologie výchovy a školy*. 3.vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0042-0.
- HELUS, Z., 2004. *Dítě v osobnostním pojetí. Obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-888-0.
- HORÁK, J., 1996. *Kapitoly z teorie výchovy. Problematika hodnot a hodnotové orientace, 1. díl*. Liberec: Technická univerzita. ISBN 80-7083-196-0.
- HUDEČEK, J., 1986. *Rozpravy Československé akademie věd. Hodnotové orientace v motivační sféře osobnosti*. Ročník 96 – 1986, sešit 1. Praha: Academia. ISSN 0069-2298.
- KUČEROVÁ, S., 1996. *Člověk – hodnoty – výchova. Kapitoly z filosofie výchovy*. Prešov: ManaCon. ISBN 80-85668-34-3.
- LANGMEIER, J., M. LANGMEIER a D. KREJČÍŘOVÁ., 1998. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. Praha: H & H. ISBN 80-86022-37-4.

- MACEK, P., 1999. *Adolescence. Psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-348-X.
- MACEK, P., 2003. *Adolescence. 2., upr. vyd.* Praha: Portál. ISBN 80-7178-747-7.
- PIPEKOVÁ, J. et al., 1998. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido. ISBN 80-85931-65-6.
- PIPEKOVÁ, J., 2006. *Osoby s mentálním postižením ve světle současných edukativních trendů*. Brno: MSD, spol. s r. o. ISBN 80-86633-40-3.
- PRUDKÝ, L., 2009. *Inventura hodnot*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1751-2.
- PRŮCHA, J., E. WALTEROVÁ a J. MAREŠ., 2003. *Pedagogický slovník. 4., aktualizované vyd.* Praha: Portál. ISBN 80-7178-772-8.
- ŘÍČAN, P., 1990. *Cesta životem*. Praha: Panorama. ISBN 80-7038-078-0.
- SAK, P. a K. SAKOVÁ., 2004. *Mládež na křižovatce. Sociologická analýza postavení mládeže ve společnosti a její úlohy v procesech evropeizace a informatizace*. Praha: Svoboda Servis, spol. s r. o. ISBN 80-86320-33-2.
- SLOWÍK, J., 2007. *Speciální pedagogika*. Praha: Grada Publishing, a. s. ISBN 978-80-247-1733-3.
- ŠVARCOVÁ, I., 2011. *Mentální retardace. 4., přepracované vyd.* Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-889-0.
- TYRLÍK, M., P. MACEK, J. ŠIRŮČEK et al., 2010. *Sebepojetí a identita v adolescenci: sociální a kulturní kontext*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-5107-2.
- VÁGNEROVÁ, M., 2005. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum. ISBN 80-246-0956-8.
- VALENTA, M. a O. MÜLLER., 2007. *Psychopedie: teoretické základy a metodika. 3., aktualizované a rozšířené vyd.* Praha: Parta, s. r. o. ISBN 978-80-7320-099-2.
- VAŠUTOVÁ, M., M. PANÁČEK et al., 2013. *Mezi dětstvím a dospělostí. Vybrané kapitoly z psychologie adolescence*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. ISBN 978-80-7464-125-1.

Seznam použitých internetových zdrojů

LEČBYCH, M., Dobromysl.cz. *K historii pojmu mentální retardace*. [on-line]. © 2002–2012 [cit. 2015-07-31]. ISSN 1214-2017. Dostupné z: <http://www.dobromysl.cz/scripts/detail.php?id=1303>

MKN-10. *Poruchy duševní a poruchy chování. Mentální retardace*. [on-line]. © 2010–2014 [cit. 2015-08-02]. Dostupné z: <http://www.uzis.cz/cz/mkn/index.html>

OU CHROUSTOVICE. *Historie*. [on-line]. Copyright © 2009-2015 [cit. 2015-08-12]. Dostupné z: <http://ou.chroustovice.cz/>

SEZNAM GRAFŮ A TABULEK

Seznam grafů

Graf 1: Rodinné prostředí respondentů.....	46
Graf 2: Počet sourozenců.....	47
Graf 3: Zaměstnanost rodičů (matky).....	48
Graf 4: Zaměstnanost rodičů (otcové).....	48
Graf 5: Finanční situace rodiny.....	49
Graf 6: Výchova dětí.....	50
Graf 7: Participace rodičů na výchově.....	51
Graf 8: Manželství a volné soužití partnerů.....	52
Graf 9: Vnější činitele ovlivňující hodnoty dospívajících.....	55
Graf 10: Preference hodnot – společně celý výzkumný soubor (N=70).....	57
Graf 11: Preference hodnot – soubory dívek a chlapců samostatně.....	58

Seznam tabulek

Tabulka 1: Rozložení výzkumného souboru dle pohlaví a věku.....	39
Tabulka 2: Rozložení výzkumného souboru dle studovaného ročníku.....	40
Tabulka 3: Rozložení výzkumného souboru dle studovaného oboru.....	40
Tabulka 4: Strukturované interview – odpovědi.....	45
Tabulka 5: Preference hodnot – společně celý výzkumný soubor (N =70).....	56
Tabulka 6: Preference hodnot – soubory dívek a chlapců samostatně.....	59
Tabulka 7: Žebříček – dívky.....	59
Tabulka 8: Žebříček - chlapci.....	59

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A – Strukturované interview	I
Příloha B – Dotazník.....	II

PŘÍLOHY

Příloha A – Strukturované interview

1. Žiješ ve společné domácnosti s oběma biologickými rodiči?

2. Kolik máš sourozenců?

3. Pracují rodiče?

4. Myslíš si, že finanční situace vaší rodiny je:

- velmi dobrá (můžeme si dovolit vše, co chceme)
- spíše dobrá (když něco chceme, tak si na to našetříme a pak si to můžeme dovolit)
- spíše špatná (po zaplacení základních životních potřeb rodiny nám již moc peněz nezbyvá, takže si toho moc dovolit nemůžeme)
- velmi špatná (máme finanční potíže)
- nevím

5. Budeš vychovávat své děti jinak, než Tvoji rodiče vychovávali Tebe?

- ano, naprosto jinak
- ne, budu stejná (stejný)
- ještě nevím

6. Myslíš si, že je důležité, aby se na výchově dětí podíleli oba rodiče?

- ano
- ne
- nevím

7. Při zakládání své vlastní rodiny budeš preferovat manželství nebo společné (volné) soužití partnerů?

- manželství
- společné soužití partnerů
- nevím

8. Kolik je ti let?

9. Jaký studuješ obor a v kolikátém jsi ročníku?

Příloha B – Dotazník

DOTAZNÍK

Milý respondente,

máš před sebou dotazník, pomocí kterého bych ráda zjistila, **na čem Ti v životě záleží a co je pro Tebe důležité**. Dotazník je anonymní a výsledky budou použity pouze ke zpracování mé bakalářské práce. Prosím Tě, abys odpovídal (a) co nejupřímněji, čímž mi pomůžeš zajistit potřebnou důvěryhodnost získaných poznatků. Mnohokrát děkuji za Tvou spolupráci.

U NÁSLEDUJÍCÍ OTÁZKY OZNAČ JEDNOTLIVÉ POLOŽKY ČÍSLEM 1 AŽ 7, KDY 1 = NEJMÉNĚ OVLIVŇUJE A 7 = NEJVÍCE OVLIVŇUJE.

1. KDO NEBO CO OVLIVŇUJE TVÉ HODNOTY?

RODINA	MÉDIA (TISK, TELEVIZE, INTERNET)
KAMARÁDI, PARTA	PŘÍTEL, PŘÍTELKYNĚ
ŠKOLA	NĚKDO JINÝ
SPOLEČNOST JAKO CELEK	

NA NÁSLEDUJÍCÍCH ŘÁDCÍCH UVIDÍŠ JEDNOTLIVÉ HODNOTY A U KAŽDÉ Z NICH MÁŠ MOŽNOST VYJÁDRIT, JAK JE PRO TEBE DŮLEŽITÁ.

PŘÍKLAD: JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ MÍT POŘÁDEK V POKOJI?

ANO **NE** NEVÍM

2. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ ZDRAVÍ?

ANO NE NEVÍM

3. JSOU PRO TEBE DŮLEŽITÍ PŘÁTELÉ A KAMARÁDI?

ANO NE NEVÍM

4. JE PRO TEBE DŮLEŽITÁ RODINA?

ANO NE NEVÍM

5. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ VZDĚLÁNÍ?

ANO NE NEVÍM

6. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ ČESTNÉ JEDNÁNÍ A PRAVDA?

ANO NE NEVÍM

7. JE PRO TEBE DŮLEŽITÁ LÁSKA?

ANO NE NEVÍM

8. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ MÍT HODNĚ PENĚZ?

ANO NE NEVÍM

9. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ MÍT PRÁCI, KTERÁ TĚ BAVÍ?

ANO NE NEVÍM

10. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ MAXIMÁLNĚ SI UŽÍVAT ŽIVOTA?

ANO NE NEVÍM

11. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ MÍT OSOBU, KTERÉ DŮVĚŘUJEŠ A MŮŽEŠ SE JÍ SVĚŘIT?

ANO NE NEVÍM

12. JE PRO TEBE DŮLEŽITÝ TVŮJ VZHLED?

ANO NE NEVÍM

13. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ POMÁHAT TĚM, KTERÍ TO POTŘEBUJÍ?

ANO NE NEVÍM

14. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ MÍT HEZKÉ VĚCI, KTERÉ NIKDO NEMÁ?

ANO NE NEVÍM

15. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ MÍT VÍRU V BOHA?

ANO NE NEVÍM

16. JE PRO TEBE DŮLEŽITÉ ZALOŽIT SI VLASTNÍ RODINU A MÍT DĚTI?

ANO NE NEVÍM

17. MUŽ – ŽENA

Velice Ti děkuji za čas strávený vyplněním dotazníku!

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Jaroslava Čečetková

Obor: Speciální pedagogika – vychovatelství

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Hodnotová orientace adolescentů s lehkou mentální retardací

Rok: 2016

Počet stran textu bez příloh: 60

Celkový počet stran příloh: 3

Počet titulů českých použitých zdrojů: 27

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 0

Počet internetových zdrojů: 3

Vedoucí práce: PaedDr. Stanislava Dyršmířová